

# Det mobile dilemma

*En kvalitativ undersøgelse af  
befolkningens bekymring for mobilstråling*

*Marts 2004*

© Informationscenteret for Miljø & Sundhed, marts 2004.

Rapporten og den bagvedliggende undersøgelse er udarbejdet for Informationscenteret for Miljø & Sundhed af cand.ling.merc. Linette Mainz Jensen i samarbejde med cand.techn.soc. Hanne Svenningsen.

Der må gerne citeres fra rapporten med kildeanvisning.

*Informationscenteret for Miljø & Sundhed er et uafhængigt informationscenter om miljø, sundhed og forbrug. Centerets formål er at give forbrugerne let tilgængelig og handlingsorienteret information om miljø og sundhed samt at fremme dialogen risici, der knytter sig til forbrug. Centeret er finansieret af Miljøministeriet.*

Informationscenteret for Miljø & Sundhed  
Fiolstræde 17, 2  
1017 København K  
Tlf.: 3313 6688  
[www.miljoeogsundhed.dk](http://www.miljoeogsundhed.dk)

# Abstract

In Denmark, the implementation of the third generation of mobile phone technology (3G) network has been met with considerable public resistance. Thus, a significant part of the public seem concerned that exposure to radiation from mobile telephones and base stations could lead to adverse health consequences, especially for children.

This report presents the main findings of an empirical study of public risk perception of radiation from mobile phones and base stations in Denmark. In order to get a better understanding of public concerns about this risk issue, three focus-group interviews were conducted in Copenhagen in the beginning of January 2004.

One group consisted of parents to school children. Four schools in Greater Copenhagen were selected, where concern have been expressed about possible negative health effects of radiation from base stations placed on top of the school building. Another group consisted of representatives from professional lobby organisations in the EMF area, like consumer organisations and organisations for people sensitive to electromagnetic fields. The last group included mainly young, high frequency users of mobile phones and IT-business people highly dependent on mobile phones in their jobs.

An overall finding is that along with factual arguments and personal experience also ethical and social considerations are underlying the public assessment of risk from mobile technology. For instance, possible risks from radiation in general are perceived as less acceptable, when children are involved.

In general, people experience a dilemma between perceived benefits and potential risk from mobile phone technology. Several individual strategies are obtained in order to try to balance risks and benefits. Strategies range from changing ones own use of the mobile phone and encouraging ones children to do the same, top playing down the risk because of lack of scientific evidence for harm. Yet, also collective strategies are put forward like “the government has to take responsibility”, e.g. by prohibiting the use of mobile phones in certain public places, such as schools.

Another source of concern seems to be that mobile phone technology and its potential for generating health effects is incomprehensible to the general public. This mechanism is enhanced by disagreement among experts as well as incomplete scientific knowledge about the potential health effects.

The survey found that public concern is also fuelled by distrust towards national government and scientists working for industry. Apparently, public understanding of the risk is not solely driven by perception of the risk itself, it is also about perception of and preference for institutional handling of the issues. Thus, participants were suspicious about the government’s statement, saying that radiation from base stations is not harmful to human health.

A widely held view was that there might be unknown long-term consequences. The possibility of cancer and brain damage, especially in children received significant attention. Most participants wondered why a precautionary approach has not been adopted. Also, some are convinced that industrial interests influence government authorities as well as researchers.

Apparently, what causes concern is not solely the potential risk, but also the denial of it. Participants think that the government's statements are too clear-cut and one-sided. They think that it is better to be honest about the gaps in scientific knowledge. Moreover, it is argued, decision makers should accept that science is only one form of knowledge, and that other perspectives should also be taken seriously. Participants also believe that research challenging the risk assessments of the authorities is being ignored, and they express the need for independent researchers and organisations to assess and manage the risk.

Participants think they have the right to know what is planned with respect to the construction of the 3G-telecommunication network, and they want the opportunity to be involved. However, they also feel that the government and industry have neither informed them timely, nor involved parents in decision making about siting of base stations on schools. It was also noted that the government is not responsive to public concerns and that information about the issue in general has been inadequate. The feeling of not knowing enough caused frustration and concern among some participants.

In Denmark, the current public debate focuses primarily on radiation from base stations. However, practically every expert agree that radiation from mobile phones exceeds the one from base stations up to several hundred times. As part of the survey, we focused on risk perception from mobile phones and base stations respectively.

As to base stations, it became clear that possible risks from the transmission system are seen as non-voluntary and imposed risks. Participants felt that they have no control over risk from base stations. Also, it was argued that radiation from transmission masts is unfair, because they expose the given community to radiation, while a great number of mobile telephone users benefits from it. Such aspects could explain why risks from transmission system apparently are perceived as relatively high.

Compared to this, mobile phones are linked with great benefit. Moreover, use of handsets is perceived voluntary and controllable (e.g. by restricting conversation length, using headsets or turning off the phone). In this sense, participants feel that they have a degree of control over possible risks from mobile phones. This could explain why possible risks from mobile phones are perceived relatively mild.

In conclusion, the results points to a set of core challenges. These include; taking public risk perception seriously; informing and involving the general public at an early stage, especially in where to site base stations; setting up systems of participation in order to allow possibility for informed dialogue; being open and transparent in all decision-making and research activities.

In general, this survey points to the importance of participatory processes and dialogue with the public in decision making under scientific uncertainty. World Health Organization (WHO) has prepared a set of guidelines for effective risk communication about EMF. In relation to these guidelines, we find that that stakeholder consultation as well as public information and dialogue involving scientists, public authorities, industry and the general public could be reasonable ways of meeting public concern about risk from mobile technology in Denmark.

# Indholdsfortegnelse

1. Introduktion.....	6
2. Resumé.....	8
2.1 Konklusion og anbefalinger .....	12
3. Metode.....	13
3.1 Fokusgruppeinterviewets styrker .....	13
3.2 Udvalgelse og sammensætning .....	14
3.3 Interviewguide og stimulusmateriale .....	15
3.4 Bearbejdning og validering .....	15
4. Bekymringen for mobilstråling .....	16
4.1 Brugeradfærd og forhold til mobilteknologien .....	16
4.2 Dilemmaet mellem nytteværdi og potentiel risiko .....	19
4.3 Uhåndgribelig og mulig risiko .....	22
4.4 Vigtigt at kunne vælge selv .....	26
4.5 Svært at overskue strømmen af risikobudskaber.....	30
4.6 Videnskabelig usikkerhed .....	33
4.7 Tvivlen skal komme børnene til gode .....	34
4.8 Alle har et ansvar.....	36
4.9 Mistillid til myndigheder og forskere.....	38
4.10 Sammenfatning.....	44
5. Udenlandske undersøgelser.....	46
6. Anbefalinger.....	48
7. Referencer .....	49

# 1. Introduktion

Mobiltelefonen vækker begejstring hos danskerne. Siden 2002 har der i Danmark været flere abonnenter på mobil- end på fastnettelefoner, og hvert år sælges 1,2 mio. nye mobiltelefoner herhjemme. Men på det seneste har mobiltelefonen også givet anledning til bekymring, idet der er rejst tvivl, om radiobølger fra mobiltelefoni kan udgøre en sundhedsmæssig risiko for mennesker.

Bekymringen var første gang fremme i 2001 på foranledning af en engelsk udredning om emnet.<sup>1</sup> I 2003, brød debatten ud igen i forbindelse med, at teleselskaberne påbegyndte udbygningen af telenettet til tredje generation af mobiltelefoni (3G eller UMTS), som blandt andet kan overføre levende billeder.

Konkret har forældregrupper, boligforeninger og borgere i lokalområderne protesteret mod opsætning af 3G-antener<sup>2</sup> på eller i nærheden af boliger, skoler og daginstitutioner. Desuden har Forbrugerrådet og andre interessepartier med støtte i nye udenlandske undersøgelser argumenteret for, at man bør bruge forsigtighedsprincippet. Borgernes bekymring og den usikkerhed, der er skabt om sikkerheden ved mobilantennerne, har medført, at nogle kommuner midlertidigt har sat en stopper for opsætning af 3G- antenner<sup>3</sup>.

I en redegørelse fra juni 2003 konkluderede en tværministeriel redegørelse, at der ikke er dokumenteret nogle sundhedsskadelige effekter på mennesker af radiobølger fra mobiltelefoni. En vurdering som støttes af blandt andre Verdenssundhedsorganisationen, WHO. Siden har andre undersøgelser konkluderet, at de elektromagnetiske bølger fra mobilantennerne holder sig langt under grænseværdierne, og derfor ikke skulle give anledning til sundhedsmæssige problemer.

Men tilsyneladende har det ikke været nok til at fjerne bekymringen i befolkningen<sup>4</sup>. Ifølge en meningsmåling fra november 2003 bekymrede 76 procent af danskerne sig på det tidspunkt om sundhedsfaren ved de nye mobilantener.<sup>5</sup>

Som led i et større projekt om miljø- og sundhedsmæssige aspekter af mobiltelefoner besluttede Informationscenteret for Miljø & Sundhed (IMS) i november 2003 at kortlægge befolkningens bekymring for mobilstråling<sup>6</sup> for at få et mere nuanceret indblik i, hvad bekymringen egentlig handler om. Især ville vi gerne vide, hvorfor folk ikke lader sig overbevise af eksperternes og myndighedernes udmeldinger om risikoen, samt hvordan folk tackler dilemmaet mellem mobiltelefonens mange fordele og så de forskellige påstande om risiko.

---

<sup>1</sup> "Mobile Phones and Health", Independent Expert Group on Mobile Phones 2000 (Den såkaldte Stewart rapport)

<sup>2</sup> De folkelige benævnelser "antener" eller "mobilantener" bruges som udtryk for mobilkommunikationsantener/antennepositioner.

<sup>3</sup> De fleste kommuner har i dag ophævet forbudet, som følge af en principiel Statsamtsafgørelse.

<sup>4</sup> "Befolkningen" bruges som en samlet betegnelse for borgere og forbrugere, da man i forhold til mobilteknologien både kan være forbruger og borger.

<sup>5</sup> "Opinionsundersøgelse, Mobilmaster november 2003" udarbejdet af Wilke Markedsanalyse A/S for Radionyhederne.

<sup>6</sup> Det folkelige udtryk "mobilstråling" bruges i rapporten som synonym for ikke-ioniserende stråling, radiobølger og elektromagnetiske felter.

Formålet med kortlægningen er således at tilvejebringe viden om omfang, indhold og årsager til befolkningens bekymringer for mobilstråling og om behovet for information. Kortlægningen skal ses som et muligt startskud til en bredere dialog, som tager udgangspunkt i WHO's anbefalinger for god risikokommunikation i forbindelse med risici fra elektromagnetiske felter<sup>7</sup>. En proces som i korte træk handler om at forstå og inddrage befolkningens bekymringer gennem etablering af en gensidig dialog mellem teknikere, erhvervsliv, politikere og befolkning.

Denne rapport omhandler en kvalitativ undersøgelse af befolkningens bekymring for mobilstråling med udgangspunkt i tre fokusgruppeinterviews udført i januar 2004.

---

<sup>7</sup> "Establishing a Dialogue on Risks from Electromagnetic Fields", WHO 2002

## 2. Resumé

### *Fokusgruppeinterview*

Informationscenteret for Miljø & Sundhed gennemførte i januar 2004 tre fokusgruppeinterviews med i alt 22 personer, som på forskellig vis er berørt af mobiltelefoni og som formodes at være enten særligt bekymrede eller ikke-bekymrede for ”mobilstråling”. De tre grupper var henholdsvis 1) FORÆLDRE: Forældre til børn på skoler i Københavnsområdet, der har været konkret berørt via opsætning af en antenne på skolen, 2) AKTIVISTER: Repræsentanter for forbruger- og græsrodsorganisationer, som forsøger at påvirke den offentlige mening på området mobilstråler og sundhed og 3) SUPERBRUGERE: Fortrinsvis yngre personer og erhvervsfolk, der er afhængig af mobiltelefonen i deres hverdag.

Fokusgruppeinterviews er valgt, fordi metoden er velegnet til at opnå et nuanceret billede af forestillinger og bekymringer indenfor et givent emne. De resultater, som opnås med denne metode, opfattes sædvanligvis som typiske, men ikke nødvendigvis repræsentative for befolkningen som helhed. Nærværende kvalitative undersøgelser vil derfor blive suppleret med kvantitative undersøgelser (meningsmålinger).

### *Forhold til teknologien*

Kortlægningen tager udgangspunkt i deltageres teknologiopfattelse ved at zoome ind på hvilke negative og positive egenskaber de forbinder med mobilteknologi. De positive egenskaber, som nævnes, er kommunikation, tilgængelighed, frihed og tryghed. Blandt de negative egenskaber nævnes privatsfærens kolonisering af det offentlige rum, andres forventning om kontakt, afhængighed af teknologien samt en mulig sundhedsrisiko. Et udbredt synspunkt er, at 3G-teknologien er unødvendig, og at industrien primært har indført teknologien for tjene penge.

### *Nytteværdi og potentiel risiko*

Deltagerne ved, at de ikke kan styre udviklingen, og at det er utopi at forbyde mobiltelefoni og eksempelvis kræve antennerne fjernet helt. De oplever desuden stor nytteværdi ved mobiltelefoner og taler derfor om muligheder for at begrænse en eventuelt sundhedsrisiko. Blandt andet gennem regler for brugeradfærd, alternative placeringer af antenner samt udvikling af alternative kommunikationsprodukter, som ikke indebærer et strålingsproblem.

### *Uhåndgribelig og mulig risiko*

Flere deltagere har svært ved at forholde sig til risikoen ved mobilstråling, fordi den opfattes som abstrakt og uvis. Samtidig ser risikoens uhåndgribelige og mulige karakter ud til at udgøre en kilde til bekymring. Hos nogle giver uvisheden anledning til forvirring og usikkerhed, hos andre afføder den til en vis grænse en afventende holdning. Befolkningen skaber tilsyneladende deres egne forestillinger om, hvad der helt konkret sker, når kroppen bliver påvirket af stråling. Disse forestillinger er baseret på kendskab til videnskabelige undersøgelser såvel som egne erfaringer og iagttagelser.

Deltagerne bekymrer sig om mest om langtidseffekter, og de foranstaltninger, som foreslås, handler derfor om at forebygge. Dog tilføjer de, at de kortsigtede effekter også er væsentlige, fordi de forringer folks livskvalitet. Nogle af deltagerne oplever risikoen som reel og nærværende, fordi de i følge eget udsagn er særligt el-overfølsomme.



### *Vigtigt at kunne vælge selv*

Kortlægningen viser, at det er nødvendigt at skelne mellem mobiltelefoner og antenner, når man ønsker at klarlægge befolkningens bekymring for mobilstråling. Det skyldes, at bekymringen i høj grad handler om oplevet nytte, retfærdighed samt kontrol og indflydelse. Handlefrihed og inddragelse er tilsyneladende vigtige faktorer for befolkningens opfattelse af sundhedsrisikoen. De føler en vis afmagt over for antennerne, fordi de ikke har et valg med hensyn til disses placering. Derimod føler de, at de har kontrol over mobiltelefonen. Muligheden for at vælge til og fra påvirker således risikoopfattelsen.

Deltagerne kritiserer opsætningen af antenner på kommuneskoler og udtrykker vrede over mangel på information og inddragelse.

Oplevelsen af manglende retfærdighed påvirker også deltageres risikoopfattelse. Når ingen kan undvige strålingen, og nogle bliver ”ofre” for andres brug af teknologien, skærpes bekymringen. Forestillingen om at været udsat for konstant stråling er også kilde til bekymring over såvel antenner som mobiltelefoner. Her går følelsen af afmagt meget klart igen.

### *Strøm af risikobudskaber*

De fleste har i deres travle hverdag ikke overskud til selv at søge information om mobilstråling. Deltagerne forventer som et minimum, at myndighederne oplyser, hvor der findes information om mobilstråling, herunder forskellige undersøgelsesresultater. Følelsen af ikke at vide nok ser ud til at medføre frustration og skærpe bekymringen, som yderligere forøges af den videnskabelige usikkerhed og eksperternes tilsyneladende uenighed.

### *Usikkerhed og konflikt*

Det lader til, at videnskabelig usikkerhed og uenighed på den ene side medfører, at nogle vælger at sige fra og ignorere oplysninger, der vedrører deres brugeradfærd. De lukker enten af over for risikobudskaberne i apati eller irritation, eller afventer blot mere håndfaste beviser. På den anden side giver den anledning til, at andre bliver bekymrede og frustrerede, netop fordi de har svært ved at håndtere modstridende og uklare udmeldinger.

### *Tvivlen skal komme børnene til gode*

Hensynet til fremtidige generationer spiller en rolle for bekymringen, og børns sikkerhed er et gennemgående tema i diskussionerne. Deltagerne beretter, at børn er mere påvirkelige end voksne, at de er forsvarsløse - og derfor ”sagens” egentlige ofre. Tvivlen bør derfor komme børnene til gode gennem anvendelse af forsigtighedsprincippet.

### *Ansvar for sundhed*

Deltagerne mener, at de til en vis grænse selv kan handle og tage ansvar, men de understreger, at der i vid udstrækning er behov for en fælles samfundsmæssig indsats. De savner i den forbindelse handling fra myndighedernes side, og de foreslår tiltag som aldersbegrænsninger, forbud mod mobiltelefoni på visse offentlige steder, såsom skoler.

### *Mistillid til myndigheder, industrien og forskere*

Deltagerne har generelt mistillid til de centrale myndigheder og de forskere, der er tilknyttet myndighederne og industrien. De mener, at risikovurderingerne af mobilstråling er påvirket af politiske og økonomiske interesser, og derfor er det svært at vurdere, hvem man kan stole på. Deltagerne forstår ikke, hvorfor kritiske forskere og udenlandske erfaringer ikke tages mere alvorligt.

Deltagerne oplever, at myndighederne forholder sig overlegent til dem, idet de tager det for givet, at befolkningen stoler blindt på, hvad der bliver meldt ud. Myndighederne har ingen fornemmelse for befolkningens holdninger og bekymringer, og derfor befinder befolkningen og myndigheder sig på to vidt forskellige niveauer.

De centrale myndigheder bliver også kritiseret for at være lukkede omkring sagen, ligesom de opleves som kategoriske, ensidige og unuancerede i deres udmeldinger og konklusioner. Blandt andet peger deltagerne på, at hverken myndigheder eller teleselskaber har været åbne nok omkring implementeringen af det nye 3G-system. Der gives udtryk for, at både politikere og myndigheder ”arbejder bag lukkede døre”, og det skaber skepsis og mistillid.

Myndighederne kritiseres ligeledes for at ignorere udenlandske undersøgelser, kritiske forskere samt befolkningens bekymring generelt. Nogle af deltagerne betragter den ministerielle rapport om radiobølger fra juni 2003 som et embedsmandsværk, der kun inddrager få forskningsresultater.

#### *Hvad skaber tillid?*

Der er ikke et entydigt billede af, hvem befolkningen har størst tillid til, dog fremhæves Forbrugerrådet og Etisk Råd som uvildige informationskilder. Enkelte peger på Kræftens Bekæmpelse som troværdig, fordi de mener, at organisationen har en reel interesse i at undersøge tingene ordentligt udfra en sundhedsvinkel. Omvendt udtrykker flere en mistillid til Kræftens Bekæmpelse, fordi organisationen har forholdt sig unuanceret og kategorisk til risikoen og ikke har været proaktiv nok. Det var en udbredt opfattelse, at Sundhedsstyrelsen i denne sag har skuffet ved at være for svag og i for høj grad har handlet efter industriens behov og interesser.

Deltagerne efterlyser, at parterne samarbejder og om muligt bliver enige på basis af deres samlede viden. Det er eksperternes ansvar at nå til enighed, så befolkningen har lettere ved at tage stillingen til risikoen – og ikke skal famle sig frem i en tåge af en masse modstridende informationer. Det foreslås også, at der nedsættes en international forskergruppe, så de forskellige lande kan udveksle erfaringer på systematisk vis og arbejde efter de samme principper.

Deltagerne ønsker nogle vurderinger, som inkluderer alle nuancer og alle tænkelige sider af sagen. Myndighederne skal melde klart ud, når de ikke ved nok om en risiko. Ifølge deltagerne er det bedre at indrømme usikkerhed end at være kategorisk og ensidig i sine udmeldinger. Åbenhed, information og nuancering er afgørende parametre for deltagerne. Alle synspunkter og indgangsvinkler skal med, så befolkningen kan foretage nogle informerede valg.

Selvom undersøgelsen kalder på mere og bedre information om mobilstråling, udtrykkes der samtidig skepsis over for myndighedernes og teleselskabernes fremtidige kommunikation med befolkningen, og flere erklærer, at de vil være på vagt over for disse aktører, fordi mistilliden har vokset sig stor under hele debatten.

#### *Erfaringer fra udlandet*

Befolkningens bekymring for mobilstråling er blevet kortlagt i blandt andet Storbritannien, Sverige og Polen. Her kan genfindes nogle af de samme tendenser, idet befolkningen giver

udtryk for ”mixed feelings”, at tilliden til de centrale aktører på området er lav, at der efterlyses mere information samt øje for befolkningens bekymringer.

## 2.1 Konklusion og anbefalinger

Nedenfor bringes seks væsentlige positioner eller synspunkter fra fokusgrupperne efterfulgt af en række afledte behov eller anbefalinger:

- Deltagerne har ambivalente følelser for mobilteknologien og de efterlyser handling på samfundsniveau  
→ ***Behov for at myndighederne tager et ansvar og vedtager formelle regler i forhold til brug af mobiltelefoner og placering af mobilantenner.***
- Deltagerne udtrykker afmagt, frustration og vrede over ikke at blive inddraget og orienteret i forbindelse med implementering af 3G-systemet og opsætning af de nye antenner  
→ ***Behov for at befolkningen bliver informeret, konsulteret og inddraget – samt behov for at blive taget alvorligt med hensyn til bekymring, meninger og værdier.***
- Deltagerne undrer sig over, at forsigtighedsprincippet ikke er blevet anvendt – og de har en følelse af at være blevet behandlet med manglende respekt, ladt i stikken og ignoreret.  
→ ***Behov for at myndighederne træder i karakter og tager de nødvendige forbehold for at beskytte befolkningen.***
- Deltagerne mangler viden og har svært ved at få overblik over emnet. Modstridende udmeldinger bevirker, at folk famler sig frem i en tåge af informationer. De er forvirrede og frustrerede over ikke at vide nok om stråling fra såvel mobiltelefoner som fra antenner.  
→ ***Behov for saglig og nuanceret information om emnet samt hjælp til at få et overblik over alle informationerne.***
- Der er mistillid til telebranchen, politikerne og myndighederne.  
→ ***Behov for uafhængige parter til at varetage forskningen og risikohåndteringen samt behov for åbenhed og gennemsigtighed i forbindelse med beslutningsprocesser samt i forhold til eksisterende og ny viden om risikoen.***
- Befolkningens bekymring bør tages alvorligt  
→ ***Behov for et bredere sundhedsbegreb i tråd med WHO som peger på, at sundhed også handler om, at folk skal trives og være velbefindende.***

## 3. Metode

For at få et nuanceret indblik i befolkningens bekymringer for mobilstråling har IMS valgt at gennemføre fokusgruppeinterviews. Metodens styrke er, at den er god til at indfange forskellige aspekter og deres årsagssammenhænge og samtidig anbefales fokusgruppeinterviewet netop i studiet af uudforskede emner, hvor der mangler viden<sup>8</sup>.

Interviewformen er kendetegnet ved at være løst styret med rum for diskussioner og imødekommenhed. Det vil sige, at man søger at komme deltagerne i møde ved at lade deres subjektive opfattelser, holdninger og vurderinger stå centralt for undersøgelsen, og ikke en forudindtaget opfattelse af, hvad der er vigtigst at komme ind på.

### 3.1 Fokusgruppeinterviewets styrker

Undersøgelsen omfatter tre fokusgruppeinterviews med i alt 22 deltagere, som blev gennemført i Informationscenteret for Miljø & Sundhed i starten af januar 2004. For at afprøve metoden blev der gennemført et testinterview med en pilot-fokusgruppe i starten af december 2003.

Fokusgruppeinterviewet er et mildt styret interview om et afgrænset emne med 6-12 deltagere<sup>9</sup> af typisk halvanden til to timers varighed. På basis af en interviewguide stiller en spørger nogle fokuserede spørgsmål for at fremme diskussionen – men også for at holde den inden for emnet<sup>10</sup>.

Fokusgrupper producerer ikke kvantificerbare og repræsentative data, men belyser derimod opfattelsessammenhænge, mangfoldighed og vigtige dimensioner af en kompleks problemstilling. Målet er heller ikke at opnå enighed i gruppediskussionerne, men at få belyst variationer og forskellige overvejelser omkring emnet<sup>11</sup>. Derfor er metoden velegnet til at få en gruppe af befolkningen til at beskrive og argumentere for deres holdninger og vurderinger, oftest med henblik på at udvikle eller forbedre en given indsats.

Mennesker har ofte brug for at lytte til andres oplevelser og meninger, når de selv skal danne sig en mening om en given risiko. En fokusgruppe handler netop om social meningsdannelse og skaber et socialt og dynamisk forum, hvor det at lytte til og lære af andre er i centrum<sup>12</sup>. Dermed efterligner metoden den måde, hvorpå meninger dannes i sociale sammenhænge. Metoden bygger først og fremmest på antagelsen om, at den enkeltes mening og opfattelser ikke skabes i et vakuum<sup>13</sup>.

---

<sup>8</sup> Rieper, 1993

<sup>9</sup> Halkier, 2002:11;38

<sup>10</sup> Rieper, 1993:9

<sup>11</sup> Halkier, 2002:13

<sup>12</sup> Halkier, 2002:16

<sup>13</sup> Rieper, 1993:5

### 3.2 Udvælgelse og sammensætning

Fokusgruppedeltagerne er udvalgt med inspiration fra den danske medieforsker Anker Brink Lund, som har udviklet en model for fire forskellige målgrupper, der er defineret ud fra deres grad af engagement og berørthed i forhold til en given problemstilling<sup>14</sup>. Modellen bygger på en forestilling om, at alle i forhold til en konkret problemstilling kan indpasses i en af fire kategorier. Omsat til kortlægningen af befolkningens bekymringer for mobiltelefoni kan modellen se således ud:

#### **Berørte og bekymrede**

F.eks. forældre til børn på skoler med en antenneposition

#### **Berørte og ubekymrede**

F.eks. superbrugere af mobiltelefoner (unge og IT-konsulenter)

#### **Berørte og bekymrede**

F.eks. forbruger- og sundhedsorganisationer som taler til og på vegne af bekymrede forbrugere.

#### **Berørte og ubekymrede**

F.eks. ubekymrede som hverken har en mobiltelefon eller har en antenneposition inde på livet.

Som det fremgår ovenfor er målgrupperne afgrænset yderligere, idet f.eks. ”Berørte og bekymrede” reelt omfatter flere grupper end lige netop forældre til skolebørn, men for at få en vis grad af samhørighed i gruppen, er det nødvendigt at målrette rekrutteringen<sup>15</sup>. Gruppen ”Uberørte og ubekymrede” er ikke medtaget i undersøgelsen, da den ikke forventes at kunne bidrage yderligere i det konkrete tilfælde.

I det følgende beskrives grupperne.

#### **FORÆLDRE**

Forældre, der er berørt og som bekymrer sig om mobilstråling, fordi de har børn på skoler med en mobilantenne på eller i nærheden af bygningen.

Rekrutteringen fandt sted ved at kontakte diverse skoler i Københavnsområdet, som på forskellig vis er berørt af en antenne. Forældrene blev rekrutteret via opslag og kontakt til skolebestyrelser, forældreråd, interne mailinglister og kontaktførelde. Gruppen bestod af otte deltagere fra fire forskellige skoler.

#### **SUPERBRUGERE**

Gruppen omfatter mennesker, der er berørte i kraft af deres daglige - og relativt omfattende - brug af mobiltelefonen – men umiddelbart ikke bekymrer sig om mobilstråling.

Rekrutteringen fandt sted ved at sætte opslag op på en række uddannelsesinstitutioner i Københavnsområdet (gymnasier, handelsskoler og videregående uddannelser) og ved at kontakte konsulentvirksomheder for også at omfatte erhvervsmæssigt brug af mobiltelefoner.

Gruppen bestod af otte deltagere, - delvist IT-konsulenter og unge studerende.

---

<sup>14</sup> Brink Lund, 1986:33

<sup>15</sup> Halkier, 2002:31

## **AKTIVISTER**

Repræsentanter fra diverse foreninger og organisationer, der bekymrer sig om mobilstråling på forbrugernes vegne og som på forskellig vis er involveret i debatten.

Deltagerne repræsenterer forskellige indgangsvinkler til emnet, men har befolkningens sundhed og sikkerhed som et fælles fokus. Rekrutteringen fandt sted ved at kontakte organisationerne direkte. Der blev kontaktet 15 organisationer. Gruppen bestod af syv deltagere.

### **3.3 Interviewguide og stimulusmateriale**

Interviewene blev gennemført som semistrukturerede med fokus på efterfølgende fire hovedtemaer. Det gav deltagerne rum for at præge diskussionerne og fremkomme med aspekter, som ikke på forhånd var ventet. En række underspørgsmål sikrede omvendt, at interviewet ikke bevægede sig alt for langt væk fra temaerne.

1. Mobiltelefoni og brugeradfærd
2. Mobiltelefoni og sundhed
3. Aktørernes håndtering af problemstillingen
4. Ønsker og behov for information og råd om mobiltelefoni

For at give et billede af de mange aktører, som har deltaget i den offentlige debat om mobilstråling siden sommeren 2003, blev grupperne præsenteret for forskellige presseklip under tema 4. Formålet var at få indblik i deltagerens håndtering af de mange forskellige vurderinger og udmeldinger, som er blevet præsenteret i medierne under debatten om mobilstråling.

### **3.4 Bearbejdning og validering**

For at sikre korrekt gengivelse af udsagn er interviewene blev optaget på diktafon samtidig med, at en observatør tog noter under interviewet. Derefter blev bånd og noter gennemgået og sammenlignet.

Rapporten går på tværs af interviewtemaer og fokusgrupper, ved at fokusere på dominerende temaer i diskussionerne. Hvilke holdninger og argumenter var mest gennemgående?, hvilke emner gav anledning til samhörighed?, og hvilke gav anledning til uenighed? Efter gennemgangen af alle interviewene blev der identificeret en række fremtrædende mønstre i deltagerens forståelser, holdninger og argumentationer, som udgør rapportens ni underafsnit.

Fremstillingen inkluderer citater, som er illustrative for de identificerede mønstre. Citaterne er lettere redigeret, f.eks. for ord, der bliver gentaget samt forkert ordstilling pga. talesprog. Tre prikker angiver tænkepause. Rapporten afdækker aspekter af befolkningens holdninger og argumenter i forhold til mobilstråling, men den er ikke repræsentativ for den danske befolkning. Fokus er således argumenternes sammensætning og spændvidde, snarere end deres udbredelse.

Metodens særlige styrke i forhold til for eksempel kvantitative undersøgelser er den direkte kontakt med deltagerne, som indebærer, at spørgsmål og svar kan blive uddybet og eventuelle misforståelser undgået. Ved at samle løbende op på diskussionerne sikres det, at deltagerens argumenter og holdninger er korrekt forstået.

## 4. Bekymringen for mobilstråling

Rapporten er som nævnt opdelt i hovedmønstre, som har karakteriseret fokusgruppernes diskussioner. Indimellem vil de nævnte fællesbetegnelser Superbrugere, Forældre og Aktivister blive anvendt til at illustrere slående forskelle og ligheder i udsagn. Det skal understreges, at fællesbetegnelserne ikke skal ses som en decideret gruppeinddeling, men snarere som en naturlig og underliggende ”rollefordeling” blandt undersøgelsens interviewdeltagere. En Aktivist kan naturligvis samtidig være Superbruger og/eller Forælder, men det er først og fremmest i rollen som Aktivist, at deltageren fremfører sine holdninger og argumenter.

### 4.1 Brugeradfærd og forhold til mobilteknologien

Rapporten tager udgangspunkt i deltagernes brugeradfærd, da opfattelsen af sundhedsrisikoen i nogen udstrækning er knyttet til graden af deres daglige brug af mobiltelefonen.

#### *Brugeradfærd*

Der er forskel på deltagernes brug af mobiltelefonen. Superbrugernes taletid ligger gennemsnitligt mellem en halv og en hel time dagligt, og nogle af de unge nævner, at de er begyndt at tale mere, fordi SMS er forstyrrende og tidskrævende. Fælles for Forældre og Aktivister er, at de bruger mobiltelefonen mindst muligt.

Superbrugerne skifter gennemsnitligt mobiltelefonen ud en til to gange årligt. Årsagerne varierer – nogle ønsker de sidste nye modeller, funktioner eller designs, mens andre blot har været uheldige med telefoner af dårlig kvalitet eller skal følge arbejdspladsens indkøbspolitik. Udseendet er vigtigst for de unge, men de nævner også, at de holder sig til et bestemt mærke eller et bestemt system, som de kender i forvejen og finder let anvendeligt.

Telefonens udseende og forskellige funktioner har derimod ingen interesse hos Forældrene og Aktivisterne, og den bliver sjældent skiftet ud. For Forældrene er apparatets pris og samtaleprisen vigtigere end design og funktion.

Aktivisterne adskiller sig ved at lægge størst vægt på miljø og sundhed, når de køber og anvender mobiltelefoner. Udover at holde taletiden på et minimum bruger flere konsekvent headset for at reducere strålingen. Derudover kom Aktivisterne ind på mobiltelefonernes påvirkning af miljøet:

*”Brug-og-smid-væk er et kæmpe problem. De brugte ting ryger i skraldespanden og kommer ikke ud på genbrugspladserne. Der er sket en underlig udvikling, hvis man først er inde i racet, er man ligeglad.. Den økologiske tankegang ryger, - der sker et skred, fordi vi ubevidst bliver tilvænnet til alle de her ting ”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Forældrene beskriver deres brug af mobiltelefoner som praktisk orienteret. Det handler først og fremmest om at være tilgængelig for børnene, som for alles vedkommende er 11 år og opefter. Et enkelt barn har ikke en mobiltelefon. Forælderen til det pågældende barn begrundet det med, at Kræftens Bekæmpelse anbefaler, at børn først får mobiltelefoner, når de er fyldt 12 år. Flere forældre har forsøgt med en grænse på 13-14 år, men har måttet justere til 11 år, fordi børnenes kammerater skaber et pres.



Aktivisternes brug af mobiltelefon er meget varieret, men overordnet beskeden til korte samtaler. To af Aktivisterne har ikke en mobiltelefon, fordi de godt kan undvære den, og fordi de mener, at strålingen er farlig. Den ene er kemikalieoverfølsom og ønsker ikke at udsætte sig for *"endnu en additiv faktor"*. Deltageren forklarer, at mobilstråling blot er én risikofaktor blandt mange, som i fællesskab kan skabe en skadelig synergieffekt. De Aktivister, som bruger mobiltelefonen i forbindelse med arbejde, foretrækker fastnet-telefonen og forsøger at bruge den mest muligt.

#### *Positive egenskaber*

Deltagerne forbinder følgende positive egenskaber med mobiltelefoni:

- Kommunikation og kontakt
- Tilgængelighed og frihed
- Tryghed og sikkerhed

For nogle Superbrugere er mobiltelefonen et vigtigt arbejdsredskab og vægter derfor dens mangeartede funktioner. For eksempel anvendes mobiltelefonen til at tjekke mails, opnå Internetadgang, afholde telefonkonferencer samt som ur og kalender. Det er praktisk og nemt at have samlet en masse forskellige funktioner i ét enkelt produkt.

Nogle af de unge Superbrugere er optagede af specialfunktioner og bruger telefonen som bærbar computer – delvist som "legetøj". Hvor konsulenterne fokuserer på vidensdeling i professionelt øjemed, taler de unge om vidensdeling i social forstand. Mobiltelefonen er uundværlig for daglig kontakt med vennekredsen. De unge sætter stor pris på at kunne tale privat med vennerne, uden at resten af familien kan følge med.

Flere deltagere peger på tryghed og sikkerhed som mobiltelefonens største fordel. Forældrene lægger f.eks. stor vægt på muligheden for at komme i kontakt med børnene, for som en siger: *"Det er rart for mig at kunne få fat i dem om aftenen"*. Det giver en stor tryghedsfølelse. Aktivisterne lægger også vægt på tryghed og sikkerhed i forhold til familien og eventuelle nødsituationer, samtidig med at mobiltelefonen er et vigtigt kommunikationsmiddel for dem i forhold til erhvervs- og/eller foreningsarbejde – f.eks. journalistadgang og planlægning af foredrag. Her nævnes begreberne "effektivitet" og "frihed" flere gange.

Aktivisterne og Superbrugere forstår og er bevidste om, at mange børnefamilier sætter stor pris på den tryghed, som mobiltelefonen giver dem. Tilgængelighedsfaktoren er imidlertid tvetydig for deltagerne, fordi den både indebærer sikkerhed og forventningen om konstant kontakt.

#### *Negative egenskaber*

Mobiltelefoni forbindes med følgende negative egenskaber:

- Stråling og sundhed
- De sociale grænser rykkes i det offentlige rum
- Andres forventning om kontakt
- Afhængighed og bundethed af teknologien
- Dårlig produktkvalitet (f.eks. batteriets levetid)

Følgende udsagn viser en udbredt oplevelse af, at brug af mobiltelefoner i det offentlige rum har reduceret privatsfæren:

*”Behøver jeg at blive involveret i, hvad andre skal have at spise til aften? Vi mangler en opdragelse af, hvad vi kan tale om i det offentlige rum. Jeg vil ikke inddrages i folks privatliv. Men jeg glemmer det nok også selv nogle gange”* [37-årig mand, Superbruger].

Der blev gennemgående udtrykt en irritation over, at man involveres ufrivilligt i fremmede menneskers privatliv, hvilket deltagerne finder grænseoverskridende. En deltager kalder det *”forstyrrelser i det offentlige rum”* og tilføjer, at det i høj grad handler om moral og etik. Dog nævner nogle af Superbrugerne, at de kan tage sig selv i at føre private samtaler i bussen eller supermarkedet, fordi de glemmer, at omgivelserne kan lytte med.

Et andet aspekt er, at man er blevet dårligere til at overholde aftaler, fordi et hurtigt opkald eller en SMS gør det legalt at aflyse en aftale eller være forsinket. En Superbruger nævner, at man automatisk bliver mere flyvsk, fordi mobiltelefonen muliggør raske beslutninger og umiddelbar kontakt. En supplerer med, at det handler om at føle sig vigtig og vise, at man er ”på” hele tiden.

For Forældrene betyder mobiltelefonen også, at man har opgivet de mere ”gammeldags” løsninger, f.eks. at sende børnene ind til naboen, fordi man nu blot kan lade dem blive alene hjemme med mobiltelefonen, som dermed er blevet en slags surrogat for menneskelig tilstedeværelse.

Mobiltelefonen giver også stress, fordi omgivelserne forventer, at man hele tiden er til stede:

*”Man kan ikke være i fred og ro, og man kan ikke holde fri om søndagen eller i ferien. Telefonen skaber et pres, man skal være tilgængelig og kan ikke længere vælge at afskære sig – for hvad nu hvis der én der vil en noget...”* [50-årig mand, Aktivist].

En anden deltager udtrykker problemet som *”en gevaldig stressfaktor – og så er det farligt”*. Han tilføjer, at stress og strålingsfaren er de to væsentligste problemer, som mobilteknologien har skabt. Enkelte deltagere forklarer, at de ikke har en mobiltelefon, fordi de ikke vil stå til rådighed døgnet rundt.

Mobiltelefonen forstyrrer også det sociale nærvær. Deltagerne oplever ofte at blive afbrudt i en samtale, hvor de er fysisk til stede, fordi en ringende mobiltelefon har fået førsteprioritet og de unge Superbrugere føler sig indimellem splittet, fordi de oplever et socialt dilemma, mellem at være til stede i det fysiske nærvær og via samtalen i mobiltelefonen.

Et andet socialt problem vedrører de nye mobiltelefoner med kamera, som ingen af deltagerne finder syndeligt interessante. Anvendelsesmulighederne er begrænsede, hvis ikke omgangskredsen har en model med kamerafunktion, og teknologien bliver hurtigt misbrugt med ubehagelige og grænseoverskridende følger. Særligt er Forældrene bekymrede for, om deres børn ufrivilligt skal blive fotograferet i f.eks. svømmehallens omklædningsrum og en deltager fortæller, at han ufrivilligt blev fotograferet i et S-tog.

Derudover bekymrer Forældrene sig om mobning via mobiltelefonen samt om virksomheders frie adgang til børn og unge gennem diverse nummerkartoteker.

Et gennemgående tema er, at mobilteknologiens hastige udvikling opfattes som voldsom og ukontrollerbar:

*”Udviklingen går meget hurtigt, og mobiltelefonen bliver hurtigt forældet. Det går næsten for hurtigt, men vi kan ikke få industrien med på at stoppe udviklingen” [18-årig kvinde, Superbruger].*

Deltagerne bekymrer sig over teknologiens ukontrollerede indmarch i deres hverdag. Aktivisterne mener, at industrien ikke overvejer produkternes mulige skadevirkninger, fordi profit og økonomisk vækst prioriteres højere end befolkningens sundhed og sikkerhed. 3G-teknologien opleves af alle deltagere som unødvendig i hverdagen – den er blevet implementeret af industrien med henblik på at tjene penge. Et fremherskende argument går på, at befolkningen får trukket et behov ned over hovedet, som skabes af industrien.

Dette afsnit har præsenteret deltagernes brugeradfærd samt deres oplevelse af mobilteknologiens positive og negative egenskaber. Selvom der blev spurgt ind til teknologiens negative egenskaber, blev begrebet stråling ikke taget op af Superbrugerne. De fokuserede på sociale ændringer, økonomi og dårlig produktkvalitet, f.eks. batteriets levetid. Derimod nævnte Forældrene og Aktivisterne en potentiel sundhedsrisiko ved stråling som en central negativ egenskab. Da fokusgrupperne peger på såvel positive som negative egenskaber ved mobilteknologien, er det oplagt at se nærmere på, hvorvidt de giver anledning til et oplevet dilemma mellem nytte og risiko. Med andre ord er det relevant at undersøge, hvordan deltagerne tackler paradokset mellem teknologiens oplevede fordele og ulemper.

## **4.2 Dilemmaet mellem nytteværdi og potentiel risiko**

Deltagerne blev spurgt om deres umiddelbare tanker omkring udtrykket ”mobiltelefoni og sundhed”, hvilket gav anledning til diskussion om dilemmaet mellem teknologiens nytte og potentielle sundhedsrisiko. Der eksisterer imidlertid en række forskellige opfattelser af, hvor stort dilemmaet er, og hvordan det skal håndteres.

### *Stor nytteværdi – accept af risikoen*

Nogle af Superbrugerne oplever, at teknologiens fordele overskygger ulemperne og det kunne derfor se ud som om, at en stor oplevet nytteværdi i nogle tilfælde indebærer accept af en potentiel risiko. Dog skal det understreges, at risikoaccept også kan basere sig på reel ubekymring, fordi man rent faktisk er overbevist om, at strålingen ikke er farlig.

Det følgende udsagn er eksempel på, at stor nytteværdi i nogle tilfælde kan indebære risikoaccept:

*”Man tager et valg og accepterer risikoen. Jeg bruger mobiltelefonen - og må så tage det med. Men hvis jeg fik af vide, at jeg dør i morgen af at tale en time i mobiltelefon i dag, ville jeg nok tænke over det [19-årig kvinde, Superbruger].*

En anden Superbruger skænker ikke spørgsmålet om stråling en tanke, når hun anvender mobiltelefonen, selvom hun er den der taler mest i mobiltelefon. Hun kan ikke tage debatten alvorligt på grund af de skiftende budskaber. Men med et blik på forholdet mellem oplevet nytte og risiko, kunne det se ud som om, at den oplevede nytteværdi er så stor, at risikoen til en vis grænse accepteres. Det kan formentlig lade sig gøre ved, at tanker om skadelig stråling ikke får lov til at eksistere i hendes bevidsthed. Hun sammenligner risikoen med rygning:

*”Hvis faren endelig blev bevist, ville jeg tænke – nu har jeg alligevel talt i mobiltelefon i så mange år – så kan jeg lige så godt blive ved” [20-årig kvinde, Superbruger].*

I tråd med dette siger en anden Superbruger:

*"Jeg bruger mobiltelefonen så meget i hverdagen, at den er uundværlig for mig. Fordi den er så indarbejdet i min hverdag, vil jeg skubbe de informationer væk, som eventuelt kunne bekymre mig [18-årig mand, Superbruger]."*

Fokusgrupperne tyder også på, at vaner og rutiner, knyttet til brug af mobiltelefonen, for mange er blevet en så integreret del af hverdagen, at de ikke uden videre lader sig ændre. En Superbruger forklarer, at mobiltelefoni ikke er anderledes end andre moderne opfindelser. Man er skeptisk i starten, men vender sig langsomt til mobilteknologien i takt med, at afhængigheden udvikler sig:

*"Vi er så afhængige af mobiltelefoni nu, at vi ikke kan forbyde masterne, men vi kan så tage nogle forbehold – f.eks. lave regler for, hvor masterne må sidde. De kan være andre steder end på bygninger og blive sat op sådan, så strålingen går ud i landskabet i stedet for ned på folk"* [18-årig mand, Superbruger]

Superbrugerne oplever således dilemmaet som værende relativt uproblematisk, fordi den oplevede nytteværdi synes at overskygge den potentielle risiko. Dog er bekymringen varierende, og derfor kommer Superbrugere også med nogle forslag til håndtering af den eventuelle risiko. Disse håndteringsforslag uddybes senere. Først ses nærmere på, hvordan dilemmaet opleves, når det følges ad med stor bekymring for strålingsrisikoen.

#### *Stor nytteværdi – og samtidig stor bekymring*

Forældre, der bekymrer sig for børnenes sundhed, tillægger mobiltelefoni en stor nytteværdi på samme vis som Superbrugerne, men det er tryghed og sikkerhed i forhold til børnene, frem for sociale faktorer, der udgør nytteværdien:

*"Jeg ser for mig, at det viser sig at være farligt - vi er jo ude i et stort, ukontrolleret forsøg. Vi går med i det, fordi det er praktisk og giver tryghed i forhold til børnene – og pludselig tænker man, hvad er det, man udsætter dem for? Vi må håbe, at bekymringen viser sig at være pjat, ellers er det utilgiveligt"* [42-årig kvinde; Forælder].

*"Man kan ikke stoppe teknologien, men så vi må prøve at begrænse skaderne – for nogle former for skade skal der nok komme"* [50-årig kvinde; Forælder].

Forældrene erkender mobilteknologiens udvikling og de synes i nogen udstrækning at acceptere risikoen ved stråling fra selve mobiltelefonen, fordi nytteværdien er betragtelig. Denne accept gælder imidlertid ikke stråling fra antenner.

Et dominerende element i diskussionen om dilemmaet mellem nytte og risiko er, at deltagerne ved, at de ikke kan styre udviklingen, og hermed er det utopi at kræve antennerne fjernet. Derimod peger de på, at der skal formuleres regler for brugeradfærd og placering af antenner. Det efterlyses samtidig, at der udvikles nogle alternative produkter, som ikke indebærer stråling:

*"Det kan ikke stoppes. Det at være mobil giver så stor værdi - både i arbejdslivet og privat. Så må vi jo indrette os, f.eks. lave regler på arbejdspladsen, så det ikke forstyrrer, prøve at nedsætte strålingen – og forskning og udvikling, som kan nedsætte strålingen"* [32-årig mand, Superbruger].

Interviewene peger på, at deltagerne erkender nytteværdien og udviklingen, og at der derfor må findes nogle hensigtsmæssige måder at begrænse risikoen.

I det følgende belyses deltagernes håndtering af dilemmaet mellem nytte og mulig risiko.

#### *Håndtering af dilemmaet mellem nytte og risiko*

Flere deltagere nævner, at mobiltelefoner som stråler mindre allerede findes, men at forbrugerne ikke vil betale for dem. Ifølge Aktivisterne prioriterer danskerne typisk billige produkter frem for kvalitet. En deltager mener, at det både er et individuelt og kollektivt problem, fordi de billige mobiltelefoner har brug for et kraftigt modtager- og afsendersignal. Det følgende citat kendetegner diskussionen:

*”Alt skal være billigt, f.eks. fødevarer, - det er også noget, vi ubevidst er blevet ofre for. Men lægeregningerne viser, at det ikke er så billigt alligevel. Selvom I er kritiske alle sammen, har I også en mobiltelefon. Så I har også valgt et onde, I har på en eller anden måde indrettet jer på det. Og det er netop det, vi alle gør”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Med henblik på at reducere signalstyrkerne og beskytte miljøet foreslår Aktivisterne, at befolkningen skal tilskyndes til at købe kvalitetstelefoner:

*”Vi skal gøres bevidste om, at det billigste ikke er det bedste. Danskerne er ikke interesseret i deres sundhed, men vi må alle selv tage et ansvar for vores helbred. Så længe man ikke er syg, er man ligeglad. Som Siemens har gjort det, bør firmaer tilbyde forbrugere bedre og sundere valg”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Ifølge Aktivisterne skal befolkningen således have mulighed for at vælge nogle bedre produkter, som både beskytter miljøet og sundheden, men det kræver, at befolkningen begynder at vise ansvar for miljøet samt egen og andres sundhed ved at købe dem, frem for altid at tage det billige og mindre ”sunde” valg. De mener med andre ord, at økonomien ikke altid bør styre produktvalget.

Fokusgrupperne diskuterede mulighederne for at indføre forbud mod mobiltelefoni i det offentlige rum, f.eks. på skoler, daginstitutioner, udvalgte områder på arbejdspladserne og i S-toge, biografer og restauranter. Forbud angår dels en eventuel sundhedsrisiko, dels det socialt forstyrrende element:

*”Man bør gå ind og fastsætte nogle forbud på udvalgte steder. Folk kan ikke selv sætte begrænsningerne – de kan ikke selv vurdere, hvornår det er vigtigt og knap så vigtigt at tale i mobiltelefon. Det kan ikke stoppes, men så man forsøge at begrænse brugen”* [50-årig kvinde; Forælder].

En Aktivist forklarer, at man kan sænke niveauet, hvis alle accepterer mindre dækning på udvalgte steder. En anden Aktivist tilføjer, at der er brug for at afdække brugeradfærden særligt blandt børn. Ifølge Aktivisterne er der tale om et kunstigt oppustet forbrug, som er unødvendigt.

Det er en gennemgående holdning i fokusgrupperne, at mobiltelefoner ikke skal forbydes, men at der skal ske en holdningsændring på alle niveauer, som resulterer i et modereret brug.

Aktivisterne er optagede af, at befolkningen får mulighed for at tage stilling til ny teknologi, inden den bliver søsat - og behovet hermed bliver skabt. Men de erkender, at det er svært at påvirke den nuværende praksis:

*”Industrien har været dygtig til at skabe et behov. Det har sneget sig ind. Mobiltelefonen er blevet en stor lettelse i vores hverdag. Men vi har ikke haft nogen chance for at tage stilling til, om vi egentlig ønsker*

*den teknologiske udvikling, f.eks. det nye 3G (...) Vi vil gerne bruge, men vi er også bange” [47-årig kvinde, Aktivist].*

Aktivisten tilføjer, at det er et dilemma på lige fod med mange andre i befolkningens hverdag, f.eks. trafik og fødevarer. Befolkningen skal forholde sig til mange forskellige risici i hverdagen, og det kan være svært at håndtere dem. En anden Aktivist supplerer og siger, at udviklingen løber løbsk. Befolkningen har intet valg og halter hele tiden bagefter og prøver at få det bedste ud af det i håb om, at de givne valg er de rigtige valg:

*”Vores arbejde går jo ud på hele tiden at forsøge at minimere skadevirkninger fra alt muligt. Men det er lappeløsninger, for i virkeligheden er problemerne så store... - og mobilstråling er bare endnu et af dem” [44-årig kvinde, Aktivist].*

Deltagerne oplever således et dilemma mellem nytteværdi og risiko, og de har en række forslag til, hvordan dilemmaet kan håndteres i fremtiden. Inden der ses nærmere på disse beskrives deltageres håndtering af mobilstråling som en u håndgribelig og mulig sundhedsrisiko.

### **4.3 U håndgribelig og mulig risiko**

Flere deltagere har tilsyneladende svært ved at forholde sig til risikoen ved mobilstråling, fordi den opfattes som abstrakt og uvis. Spørgsmålet om langtidseffekter i forhold til at tage nogle forbehold her og nu er derfor dominerende. Nogle oplever imidlertid risikoen som reel og nærværende, fordi de er el-overfølsomme. Effekterne er derfor umiddelbare, fordi de kan mærke dem på egen krop i form af fysisk ubehag og smerte, fortæller de. Grundet deltageres forskellige indgangsvinkler til emnet er der forskellige meninger om, hvorvidt man skal tage forbehold over for den mulige risiko.

#### *Intet bevis på langtidseffekter*

Mens flere på tværs af de tre fokusgrupper mener, at man bør ændre adfærd for at undgå eventuel sygdom langt ude i fremtiden, har enkelte af Superbrugerne svært ved at forholde sig til mulige langtidseffekter. Argumentet er, at man ikke kan tage forbehold for noget, som ikke eksisterer med sikkerhed og derfor forholder de sig afventende og tolker de usikre svar som noget ”positivt”, - så længe intet er bevist, er der ingen overhængende fare:

*”Hvad nu hvis effekten først viser sig om 50-60 år – eller der ikke viser sig en reel effekt alligevel? Så er det jo lige meget, hvis man taler om så lange tidshorisoner. Jeg kan først forholde mig til det, når det er konkret bevist om 50 år” [27-årig kvinde, Superbruger].*

*”Det skader nok et eller andet sted, men vi ved ikke hvor meget. Det er svært at forholde sig til, hvor meget det skader. Og hvor er grænsen? Hvor meget må vi bruge telefonen, før det bliver skadeligt? Og skader de multifunktionelle mobiltelefoner mere end de konventionelle? Og hvad med SMS'er? Jeg kan ikke forholde mig til det, når jeg ikke kender svarene” [19-årig kvinde, Superbruger].*

Hvor ovenstående deltagere efterlyser konkrete svar, peger andre på, at der ikke kan gives sådanne konkrete svar. – Netop fordi risikoen er hypotetisk:

*”Jeg lytter, når eksperterne fortæller om deres undersøgelser – men ingen har endnu fået mig overbevist om noget. Jeg går med telefonen i inderlommen, men så får jeg måske kræft der? Jeg vil have mere konkret viden, men hvem kan egentlig vide noget om effekterne om 20 år?” [32-årig mand, Superbruger].*

Det er imidlertid karakteristisk for Superbrugerne, at der skal mere information på bordet, før de kan og vil forholde sig kritisk til risikoen. Følgende udsagn illustrerer, at der trods efterlysning af konkrete svar og beviser kan spores en spirende bekymring blandt Superbrugerne:

*"Jeg har set et billede i avisen af to hjerner, der var blevet røntgenfotograferet. Den ene havde været udsat for stråling, og den anden havde ikke. Jeg har ikke forstand på det, men man kunne se, der var en forskel. Så der må jo være noget om det, - men der er ikke nok informationer til, at jeg gør noget ved det [18-årig kvinde, Superbruger]."*

Superbrugerne, der udtrykker en spirende bekymring, henviser først og fremmest til behovet for at beskytte de kommende generationer.

Endnu en fremtrædende holdning i diskussionerne om risikoen hypotetiske karakter handler om, at risikoen ikke kan undersøges isoleret fra andre strålingskilder:

*"Der er uden tvivl en form for risiko, vi taler om radiobølgestråling. Men mobiltelefonen er kun én kilde blandt mange. Vi bevæger os rundt i trådløse netværk i hverdagen og påvirkes af alverdens udstyr. Man kan ikke adskille det og undersøge isoleret, om mobiltelefoni er skadeligt. Jeg vil ikke ændre adfærd, når de har dokumenteret det ordentligt" [31-årig mand, Superbruger]."*

Udsagnet illustrerer Superbrugernes overvejelser over risikoen u håndgribelighed og langsigtede effekter. De afviser ikke risikoen blankt, men de lader sig heller ikke bekymre *"mere end nødvendigt"*. Yderligere viser udsagnet en diskussion om, hvorvidt man overhovedet kan bestemme risikoen i et laboratorium, hvis strålingen påvirker mennesker i samklang med andre strålingskilder.

Superbrugerne bekymrer sig i højere grad for rygning, alkohol og trafikikkerhed end for mobilstråling. De forklarer, at risikobudskaber skal være hårde, kontante og veldokumenterede, før de lytter til advarslerne. De efterlyser som nævnt nogle reelle konsekvenser. Et eksempel lyder:

*"Det skal være hårdt, før man tænker over det. Man skal have konsekvensen direkte i en kampagne. Man tænker også altid, at det aldrig går ud over én selv. Danskere lytter ikke til anbefalingerne, konsekvenserne skal faktisk være der, før folk hører efter" [20-årig kvinde, Superbruger]."*

Superbrugerne vil først reagere på risikoen, når skaden er indtruffet. I de følgende ses en modpol til denne holdning.

#### *Beviser er ikke nødvendige*

Hvor Superbrugerne afviser risikoen, fordi de ikke kan forholde sig til forsinkede konsekvenser, tager Forældrene og Aktivisterne risikoen til sig, netop på baggrund af forsinkede effekter. En Forælder har som tidligere nævnt taget en anbefaling til sig, som hun siger, at hun kender fra Kræftens Bekæmpelse:

*"Indtil noget andet er bevist, skal der tages forbehold. Myndighederne har før godkendt masser af ting, hvor man så har kunnet se 20 år efter, hvad der kan ske. Så jeg har indført, at min søn først får en mobiltelefon, når han bliver 12 år(...). Jeg har hørt om nogle forsøg fra udlandet, som har bevist, at der sker noget - men man ved ikke, hvad der vil ske på længere sigt. Det her foregår på samme måde som med så mange andre ting, f.eks. pesticider i landbruget, som giver problemer med grundvandet."*

*Myndighederne reagerer 20-30 år efter, og det er det samme med mobilstråling. De er for langsomme, og pludselig er skaden sket” [49-årig kvinde; Forælder].*

Udsagnene viser en skepsis over for myndighedernes håndtering af risici. En skepsis, som er med til at fremme bekymringen. Forældrene og Aktivisterne er overbeviste om, at skaderne vil indtræffe på et eller andet tidspunkt. Derudover oplever nogle af deltagerne som nævnt effekterne som et reelt og eksisterende problem, fordi de er el-overfølsomme.

Forældrenes ængstelse handler primært om de langsigtede effekter, først og fremmest kræft, herunder hjernekræft og leukæmi samt diverse former for hjerneskadere. Det er de effekter, som de har hørt mest om, og som de forestiller sig er sandsynlige, fordi man får strålingen direkte ind i hjernen, når mobiltelefonen er tæt på øret. En deltager forestiller sig, at ”strålingen kommer snigende”. Ingen af deltagerens børn har klaget over hovedpine efter skole, så de kortsigtede effekter synes ikke at have så stor opmærksomhed, blandt Forældrene.

Aktivisterne bekymrer sig også mest om de langsigtede effekter. Et fremtrædende argument er, at der er tale om celleforandringer, som blandt andet er forstadier til kræft. Derfor bør man bekymre sig for mobilstråling. Dog tilføjes det, at de kortsigtede effekter også er væsentlige, fordi de forringer folks livskvalitet:

*”Dem, der bor tæt på, har det slemt. De får de direkte ubehagelige, fysiske symptomer... Nogle steder er der meget stråling. Den er overalt, men nogle har også master på deres bolig – og så er der masterne på alle de der skoler” [50-årig mand, Aktivist].*

Overordnet kender Forældrene ikke meget til de tekniske aspekter vedrørende radiobølger. Følgende udsagn affødte derfor en diskussion om forskellen mellem den nye og gamle teknologi:

*”Min datter får ikke den der telefon, der kan tage billeder. Jo mere avancerede telefonerne er, des stærke signaler skal der til. De nye mobiltelefoner gør mig nervøs, for rent logisk skal der stærkere signaler til... og så bliver hjerneskadene måske større [50-årig kvinde; Forælder].*

Diskussionen var præget af usikkerhed, - nogle sluttede, at ny teknik må give mere stråling, mens andre foreslog, at udviklingen kan have medført forsimplede produkter og dermed mindre stråling. Et andet eksempel på forvirringen lyder:

*”Jeg ved ikke så meget om det her, men det undrer mig, at de mange steder skriver, at strålerne er ikke-ioniserende, dvs. de er ikke reaktive. Men det kan man jo ikke sige. Vi har jo lige fået af vide, at scanning er farligt alligevel” [50-årig kvinde; Forælder].*

Forældrene forsøger med andre ord at sætte sig ind i de tekniske detaljer, men er stadig forvirrede og frustrerede over at mangle viden om teknologien og dens effekter.

#### *Grænseværdierne er ubrugelige*

Grænseværdierne for mobilstråling blev debatteret i fokusgrupperne. De tilladte grænseværdier afvises af Forældrene, som mener, at de er utilstrækkelige. Deltagerne kender til andre lande, f.eks. Storbritannien og Holland, hvor man har strammet op, - og de sætter derfor spørgsmålstegn ved, hvorfor man ikke kører samme linje i Danmark, ligesom de anfægter fastsættelsen af grænseværdierne i sig selv. For hvordan har forskerne målt det? Et argument lyder, at eksperimenter med mus, der udsættes for en voldsom påvirkning over f.eks. to til tre måneder, ikke kan bruges til at fastsætte grænseværdier beregnet på mennesker.



Aktivisterne anfægter grænseværdierne for at være politisk bestemte, og derfor kan de ikke fungere som garant for befolkningens sundhed.

#### *Forestillinger om risikoen*

Flere deltagere giver udtryk for, at det er svært at forholde sig til strålingen, fordi man ikke kan se den. Man ved ikke, hvad man har med at gøre, og hvordan det helt konkret påvirker ens egen krop. Denne opfattelse tyder på, at risikoens u håndgribelighed er en kilde til bekymring.

Følgende udsagn illustrerer nogle af bekymringens forskellige kilder, samtidig med at de viser, at deltagerne tilsyneladende kombinerer egne oplevelser og erfaringer med de fragmenter af viden, som de opfanger rundt omkring:

*”Trådløse telefoner er lige så farlige. Debatten eksisterer slet ikke, men det er meget værre. Der står en basestation ovre i hjørnet og stråler. I dag talte jeg i en trådløs i en ½ time, og det tog al min energi. Det kan virke speedende, - man bliver høj og irriteret. Jeg taler ud fra det venner m.fl. har prøvet. Det angriber de røde blodlegemer; blodet bliver elektrisk – det er det, der farligt. Det kan ikke komme med til de akademiske betragtninger. Vi er lægfolk, hvad det her angår... Men jeg har ingen forestillinger om det, - jeg har erfaret det, og jeg kan mærke det på egen krop [56-årig mand, Aktivist].*

*”Vi startede med at se på jordstråler, men når vi er ude at måle, kan vi se, at de menneskeskabte stråler har overtaget i løbet af de seneste 10 år. De kommer fra oven, fx fra parabolantennener og mobilantennener” [71-årig mand, Aktivist].*

Bekymringen handler i høj grad om celleforandringer:

*”Nogle taler kun om termiske effekter og siger, det er ufarligt, fordi hjernen ikke koger. Men vi hører om kvalme og hovedpine. Jeg tænker ikke så meget på opvarmning. Det farlige er informationsindholdet i strålingen, for den har en vis frekvens, der påvirker vores elektromagnetiske organisme, fx hjerne og hjerte. Der sker også forstyrrende påvirkninger på celleniveau, fx vores DNA” [50-årig mand, Aktivist].*

*”Man kan selv mærke opvarmningen – der sker en eller anden påvirkning. Men man kan kun gisne om konsekvenserne. Mange undersøgelser viser ændringer på DNA-niveau. En hollandsk undersøgelse viser, at der sker noget med de mennesker, der udsættes for stråling, .eks. ubehag” [47-årig kvinde, Aktivist].*

Deltageren tilføjer, at der er begrænset viden på området, og at teknologien er ”drønet ind” på markedet og i befolkningens hverdag, uden at viden om de sundhedsmæssige konsekvenser er fulgt med udviklingen. Deltageren finder det meget bekymrende, at man halter bagefter udviklingen. Især i forhold børn og unges brug, da de bruger mobiltelefonen ukritisk, men samtidig er meget udsatte. Denne bekymring blev mødt med stor enighed blandt de andre bekymrede.

Dette afsnit har vist, at risikoens u håndgribelige og mulige karakter ser ud til at være kilde til bekymring for mobilstråling. På den ene side giver uvisheden anledning til forvirring, usikkerhed og bekymring - eller til en vis grænse en afventende holdning. På den anden side begynder folk at skabe deres helt egne forestillinger om, hvad der helt konkret sker, når kroppen påvirkes af strålingen. Disse forestillinger viser sig at være baseret på videnskabelige undersøgelser såvel som egne erfaringer og iagttagelser.

I det følgende afsnit ses på bekymring og risikoaccept i lyset af deltagerens skelnen mellem mobiltelefoner og antenner.

#### 4.4 Vigtigt at kunne vælge selv

Fokusgrupperne viser, at det er nødvendigt at skelne mellem mobiltelefoner og antenner, fordi bekymringen i høj grad handler om oplevet nytte, retfærdighed, kontrol og indflydelse. I denne skelnen skal man således have det tidligere beskrevet dilemma mellem nytte og risiko i baghovedet, ligesom det er afgørende at se på problemstillingens demokratiske aspekter. Med dette menes, at handlefrihed og inddragelse tilsyneladende er vigtige faktorer for opfattelsen af sundhedsrisikoen.

##### *Afmagt over for mobilantennerne*

En central årsag til bekymring for strålingen fra antenner er, at befolkningen ikke har et valg med hensyn til dem:

*”Mobiltelefonerne vælger vi selv, master vælger vi ikke. Så skal vi ud at finde en ny skole... Nogle andre har taget en beslutning på vores vegne [42-årig kvinde; Forælder].*

Udsagnet er kendetegnende for diskussionerne om antenner på offentlige bygninger, heriblandt skoler. Et væsentligt kritikpunkt er, at kommende ”naboer” til antenner ikke bliver hørt. Antennerne bliver opsat i det skjulte:

*”Man kan ikke gå ind på en liste et centralt sted og se placeringen af master. Det vil de åbenbart ikke have frem” [50-årig kvinde; Forælder]<sup>16</sup>.*

Forældrene var desuden enige om, at det er moralsk forkert, at skoler tilbydes penge for at lægge bygninger til nettets udbygning, da *”pengene ikke står mål med børnenes mulige skader”*.

Deltagerne vil have mulighed for selv at vælge til og fra. En Forælder forklarer, at debatten om opsætning af antenner udspringer af en problematisk og udemokratisk proces. Hun understreger, at befolkningen ikke selv kan vælge, og nu må acceptere at skulle omgive sig med antennerne:

*”Forskellen for mig er, at jeg kan personligt bestemme, om mine børn og jeg selv skal have en mobiltelefon eller ej, men jeg kan ikke vælge, om der står en mast på den skole, som de går hen til hver dag” [42-årig kvinde; Forælder].*

Forældrene fokuserer på den mest hensigtsmæssige placering af antenner, og de er frustrerede over ikke at vide noget om deres rækkevidde og funktion. Nogle deltagere konkluderer, at der er tale om en todelt problematik, mens andre understreger, at antennerne er det største problem, fordi de stråler hele tiden og folk ikke har noget valg.

En Superbruger forklarer, at man lige så godt kan tale i mobiltelefon, hvis man – uanset hvad – påvirkes af stråling fra antennerne overalt, hvor man befinder sig. Hun tilføjer, at nedbrydningen af de sociale grænser er en mere direkte belastning og bekymrer hende derfor langt mere end selve strålingen.

En anden Superbruger påpeger, at debatten om antenner på skoler handler om ubehag, f.eks. hovedpine – og flere Superbrugere er enige om, at antennerne sandsynligvis ikke er direkte

---

<sup>16</sup> Siden afholdelsen af fokusgruppeinterviewene har Folketinget vedtaget at give offentligheden adgang til oplysninger om nuværende og kommende antenners placeringer.

sundhedsskadelige. De mener dog alle, at det er forkert at sætte antenner op på skoler. Et argument lyder, at man ikke forstår Sundhedsstyrelsens manglende indgriben over for opsætning af antenner, hvis folk føler ubehag ved at færdes tæt ved dem:

*”Selvom der ikke er nogen sygdomstegn, er det vigtigt at overveje placeringen af master. Hvis folk får det dårligt, er det et problem. Man bør undersøge strålingen fra master. Det er en helt anden problemstilling end stråling fra mobiltelefonen”* [31-årig mand, Superbruger].

I det følgende ses nærmere på deltagernes opfattelse af kontrol over mobiltelefonernes stråling.

### *Kontrol over mobiltelefonen*

Trods fokus på antenner påpeger flere, at strålingen fra mobiltelefoner også er farlig, fordi telefonen udsender stråler, så snart den er tændt. Dette tyder på, at strålingen fra mobiltelefoner også udgør en kilde til bekymring, men den er ikke så dominerende som bekymringen over stråling fra antennerne.

En Aktivist mener, at debatten om stråling fra mobiltelefoner er druknet i ”maste-problematikken”. Hun siger, at det er bekymrende, fordi risikoen ved stråling fra mobiltelefonen er mindst lige så central, da den er tættere på kroppen. Holdningen bliver mødt med enighed, men alligevel vender diskussionen flere gange tilbage til argumentet om, at man selv vælger (og dermed kontrollerer strålingen fra) mobiltelefonen, mens man ikke selv vælger antennen.

Fælles for Forældre og Aktivister er som tidligere nævnt, at deres brug af mobiltelefonen er begrænset, hvilket giver dem en følelse af kontrol. Kontrolfølelsen baserer sig også på, at nogle Forældre har formuleret regler for børnenes brug (samtaler kun til ”nød”), mens andre vil tilskynde børnene til at reducere taletiden og i stedet gøre større brug af SMS-funktionen.

En Aktivist refererer nogle råd fra en høring:

*”Jeg har hørt, at når man går med mobiltelefonen, skal man holde en finger ved øret, så telefonen sidder ca. 5 cm væk fra. Man har også fundet ud af, at man skal holde nede ved batteriet – så mindsker man strålingen. Jeg ved ikke, om det er en joke...”* [71-årig mand, Aktivist].

Han har ikke selv en mobiltelefon, fordi han er el-overfølsom, men giver udtryk for, at han anbefaler rådene til andre. En anden Aktivist nævner, at rådet ikke er anvendeligt i forhold til små mobiltelefoner, som ikke har synlige antenner. En tredje anbefaler brug af headset, idet han forklarer, at dobbelt afstand betyder mindre stråling. Følelsen af kontrol forøges netop hos nogle af de deltagere, som bruger headsets. Dog føler nogle af Forældrene sig dobbeltmoraliske, fordi de stadig har en mobiltelefon trods bekymringen for antennerne – og samtidig giver børnene mobiltelefoner. De peger på, at deres egen inkonsekvens indirekte betyder, at antennerne på skolerne ikke bliver fjernet.

Superbrugerne føler sig ikke direkte berørte af ”maste-problematikken” og deres overvejelser over risikoen angår derfor stråling fra mobiltelefonen. Enkelte anvender headsets, men her er ønsket om bevægefrihed den afgørende faktor. En Superbruger bruger dog headset for at undgå hovedpine og følelsen af opvarmning. Han tror ikke, at selve opvarmningen er farlig for hjernen, men bruger headset for at undgå det fysiske ubehag.

### *Den konstante stråling*

Forestillingen om at været udsat for konstant stråling udgør også en kilde til bekymring over såvel antenner som mobiltelefoner. Her går følelsen af afmagt klart igen. Et eksempel lyder:

*”Det er pest eller kolera. Bor man langt væk fra en mast, skal mobiltelefonen sende kraftigere signaler, og bor man tæt på en mast, får man strålerne direkte. Så det er ligegyldigt [49-årig kvinde; Forælder].*

Udmeldingen starter en debat i fokusgruppen om signalstyrke, hvor Forældrene bliver enige om, at det må være farligere at tale i mobiltelefon i områder med dårlig dækning, fordi det indebærer kraftigere stråling, mens det omvendt er mindre farligt at stå tæt ved en antenne og tale, fordi telefonen således ikke skal udsende og modtage så stærke signaler. Men de er mest optagede af antennes rækkevidde og hvorvidt signaler mellem antenner og mobiltelefoner påvirker de mennesker, som er i nærheden, men ikke selv taler i mobiltelefon.

Diskussionen får også Forældrene til at overveje andre strålingskilder, som man udsættes for i det daglige, og som man heller ikke kan undvige:

*”Det her har fået mig til at tænke på stråling fra tv-apparater og andre apparater, der udsender stråling, som jeg aldrig har bekymret mig om. Vi har godt nok mobiltelefonen helt oppe i øret, men de andre ting, fx masterne, er ikke til at komme uden om, og man kan ikke slukke for dem [38-årig kvinde; Forælder].*

Det er dog en gennemgående opfattelse, at mobilstrålingen er mere intensiv i forhold til andre dagligdags apparater, fordi man kun sidder i et begrænset tidsrum foran tv’et og computeren, mens mobiltelefonen hele tiden ligger og er tændt i lommen eller på sengebordet – og endnu værre er strålingen fra antennerne også konstant.

### *Taget på sengen*

Endnu en kilde til bekymring er følelsen af at ”være blevet taget på sengen”, hvor oplevelsen af manglende kontrol og indflydelse gør sig gældende.

En Forælder påpeger, at antennerne er nødvendige, hvis man vil have mobiltelefoner, og at man som mobilbruger derfor er dobbeltmoralisk. De andre Forældre er opmærksomme på dette dilemma, men understreger, at deres kritik og bekymring i høj grad hænger sammen med, at myndighederne og teleselskaberne ikke har undersøgt risikoen, før de igangsatte udbygningen af nettet. Et argument lyder:

*”De starter med at udbyde mobiltelefonerne, og ingen af os tænker på faren, mens vi bliver vant til at have telefonerne i hverdagen. Allerede fra start af skulle myndighederne have trådt i karakter og sagt, at produktet skulle gennemprøves, før det kom på markedet” [49-årig kvinde; Forælder].*

Befolkningen har mere eller mindre ubevidst fået skabt et behov og er blevet afhængige af en teknologi, som de nu bliver nødt til at forholde sig kritisk til - ca. 10 år efter, at de er blevet præsenteret for den. De er blevet sat i en situation, som kunne være undgået, hvis teknologien ikke var blevet tilladt i første omgang af myndighederne. En fremtrædende holdning er, at befolkningen er ofre for teknologien, fordi afhængigheden skabes, før sundhedsrisikoen undersøges:

*”Vi kunne godt vælge det helt fra, men det gør vi ikke. Det er svært selv at sætte de grænser. Vi har fralagt os fornuften” [36-årig kvinde; Forælder].*

Hvor ovenstående udsagn kendetegner diskussionerne om at være ”fanget” og ikke udvise et ansvar for egen adfærd, viser det følgende udsagn, at man kan gøre noget ved problemet, men kun til en vis grænse:

*”Vi kan ikke stoppe teknologien. Jo, vi kan vel nok gøre nogle ting selv, f.eks. nedsætte forbruget, men vi kan aldrig undgå påvirkningen fra masten på skolen eller andre steder. De må finde en anden løsning, f.eks. sætte antennerne højere op i luften eller finde på noget med en satellit”* [50-årig kvinde; Forælder].

Deltagerne synes således at føle sig fanget og magtesløse over for problemstillingen, og efterlyser løsninger fra myndighedernes side.

#### *Nytte og retfærdighed*

Aktivisternes diskussion er centreret om stråling fra antennerne, idet de betoner, at strålingen ikke er til at slippe uden om og belaster mange mennesker på én gang. De følgende udsagn viser, at begrebet retfærdighed også er væsentligt for deltagernes risikopfattelse. Ingen kan undvige strålingen, og nogle er ”ofre” for andres brug af teknologien:

*”Stråling fra mobilmaster er som passiv rygning. Når masterne sættes op, udsættes en masse mennesker for strålingen. Man kan ikke sige fra, - man er tvunget til det og kan ikke finde et fristed. Det er frygteligt, at vi bare lader stå til... Folk kan ikke være nogen steder, - det kan ikke være meningen* [59-årig mand, Aktivist].

*”Det frie valg er vigtigt, det går vi som forening ind for. Men lige så snart man er ude i noget, hvor det kan skade andre mennesker, skal man ikke have et frit valg på bekostning af dem. Her skal der nogle gentleman-aftaler til... Og hvis jeg havde børn, ville jeg forbyde det ”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Udsagnene udtrykker holdningen om, at man ikke skal have lov til at drage nytte af teknologien på bekostning af andres helbred. Denne holdning gør sig især gældende i forhold til deltagernes bekymring for de kommende generationer. Følgende citat er yderligere et eksempel på dilemmaet mellem nytte og retfærdighed:

*”Jeg har været til en høring, og der fortalte en ingeniør, at han sammen med sin familie måtte fraflytte deres bolig, fordi der blev sat fire master op på taget. Ingen havde været syge inden, men det blev de. Alle havde en stressfaktor, hovedsmerter, osv. De kunne ikke holde ud at bo der* [71-årig mand, Aktivist].

En Forælder påpeger, at børnenes fremtidige skader ikke bliver erstattet af teleindustrien, men af det danske sundhedssystem og hermed skatteborgerne.

Fokusgrupperne indikerer således, at man skal kunne se sin egen rolle i situationen, hvilket man i høj grad kan ved den individuelle brug af mobiltelefonen, mens det tværtimod er vanskeligt at se en individuel nytte i forhold til antennerne. Bekymringen synes derfor at blive skærpet, når man kan se, at andre end én selv nyder fordel af en risiko. ”Masteproblematikken” handler derfor også om, at nogle føler, at de – eller deres børn - udsættes for en risiko på bekostning af mange andres adfærd – og ikke mindst på bekostning af de parter i sagen, som tjener penge på teknologien. Dette leder videre til Forældrenes opfattelse af opsætning af antenner på børnenes skoler.

### *Provokerende ikke at blive inddraget*

Som nævnt tidligere bliver opsætning af antenner på kommuneskoler kritiseret af de fleste deltagere. Særligt udtrykker Forældrene vrede over ikke at være blevet orienteret og spurgt om deres mening, inden antennerne blev sat op:

*"De breve, vi fik tilsendt fra skolen, var meget lidt informative. Men skolerne ved heller ikke noget. Myndighederne skal informere skolerne ordentligt og forberede dem, så de bedre kan imødekomme spørgsmål og tvivl fra forældrenes side. Det er derfor vi nu løber rundt som forvirrede får og leder i blinde på alverdens hjemmesider [50-årig kvinde; Forælder].*

*"Jeg føler mig provokeret over den måde, det foregik på under opsætningen af masten på vores skole. Naboer op til 200 meter væk fra skolen var blevet orienteret inden. Jeg har et barn i skolen, men jeg blev ikke spurgt. Jeg blev provokeret i den grad. Skolebestyrelsen var blevet orienteret, men ikke de øvrige forældre" [49-årig kvinde; Forælder].*

En anden Forælder forklarer, at man slet ikke tænker i sundhedsbaner. Naboerne blev spurgt, fordi det handlede om, at de skulle have udsigt til en 4 meter høj skorsten. Reaktionen på denne oplysning var hovedrysten og provokation. Der blev udtrykt frustration over, at forældrene i sådan en situation ikke er blevet spurgt om deres mening og eventuelle bekymring. En deltager fortæller, at skolebestyrelsen på X skole havde anmodet om at se kontrakten, men af forskellige grunde blev det aldrig til noget. I lyset heraf er deltagerne enige om, at skolebestyrelsernes rolle i nogle tilfælde ikke er kommet til deres ret.

Følgende udsagn viser, at Forældrene er optagede af antennernes placering på skolen:

*"Børnene kan hverken vælge masten eller mobilen fra. De er uskyldige... I området omkring vore skole kunne man have valgt mange andre bygninger, som var lige så høje" [36-årig kvinde; Forælder].*

*"På vores skole blev masten flyttet til nabohuset. Moralsk set virker det måske mindre voldsomt for forældrene, at den ikke sidder på selve skolen nu. Men den er der jo alligevel, og jeg ved ikke noget om, hvor den sidder bedst... Vi ved ikke nok om faren, men masterne bliver bare knaldet op alligevel" [42-årig kvinde; Forælder].*

Udsagnene viser som nævnt, at følelsen af afmagt i forbindelse med placering af antennerne påvirker bekymringen for strålingen – og ikke mindst Forældrenes ængstelse for deres børns sikkerhed.

Ovenstående afsnit viser, at der er stærke følelser forbundet med opsætningen af antenner, fordi risikoaccepten synes at afhænge af oplevet kontrol og indflydelse, ligesom oplevelsen af nytte og retfærdighed står central for accepten. Det tyder derfor på, at befolkningens fokus på stråling fra antenner blandt andet kan relateres til fundamentale spørgsmål om handlefrihed, retfærdighed og demokrati. Trods dette er der også en vis bekymring for stråling fra mobiltelefoner. Men her betoner deltagerne, at de har en mulighed for at fravælge og kontrollere strålingens omfang.

## **4.5 Svært at overskue strømmen af risikobudskaber**

Deltagerne udtrykker, at de i stigende grad skal tage stilling til et væld af risici, som præsenteres dagligt i medierne. Strømmen af risikobudskaber håndteres meget forskelligt af deltagerne. Nogle overvældes og bliver forvirrede - og prøver på forskellig vis at få styr på alle

informationerne. Andre sorterer og vælger de budskaber ud, som de finder relevante for deres egen hverdag. Endelig er der dem, som ganske enkelt melder pas og danner deres helt egne rationaler.

Da mobilstråling blot er én problemstilling blandt mange i den konstante informationsstrøm, ser det ud til, at deltagerne tager problemstillingen til sig på forskellig vis – og alt efter deres måde at håndtere risikoen på (jf. ovennævnte eksempler), udmønter deres reaktion sig tilsyneladende i bekymring eller ikke-bekymring.

De følgende citater er eksempler på, at informationsstrømmen medfører apati:

*”Man bliver bombarderet med forbud og undersøgelser om alt tænkeligt, og jeg er så træt af det. Først må vi ikke spise rå champignon, så må vi som gravide kvinder ikke drikke mere end 5 kopper kaffe om dagen, og nu må vi ikke tale i mobiltelefoner, fordi det er farligt at få stråler ind i hjernen. Jeg lader det gå ind af det ene øre og ud af det andet ” [27-årig kvinde, Superbruger].*

*”Der er så mange forbud. Hvad er forskellen, om vi mister tre hjerneceller af at tale 5 minutter i mobiltelefon, ryger 10 pakker smøger om dagen, eller bliver kørt over. Vi skal jo dø af et eller andet, og man kan heller ikke pakke sig ind i vat” [19-årig kvinde, Superbruger ].*

De ubekymrede Superbrugere udtrykker i det hele taget, at der er grænser for, hvor mange forbehold man kan tage i de daglige aktiviteter. Holdningen tyder på, at nogle deltagere ikke vil begrænses i deres livsstil, ligesom det kunne se ud som om, at man har brug for at skubbe nogle risici væk for at turde stå ud af sengen om morgenen. Endelig kan det som tidligere nævnt være, at de slet og ret ikke bekymrer sig for netop mobilstråling.

Følgende udsagn er et eksempel på, at de forskellige informationer skaber bekymring og forvirring og at det er svært at sortere i de mange informationer:

*”Det er svært, når der er så mange informationer. Man ved ikke hvordan og hvornår, man skal vælge fra – og hvad man skal tro på. Jeg har det i baghovedet, men jeg hører meget efter budskaber om rygning og frugt og grønt. Jeg ved ikke, om det er bedre dokumenteret, - men det med sund mad og økologi har jeg hjemmefra” [19-årig kvinde, Superbruger].*

Sorteringen synes at være baseret på deltagernes opfattelse af, hvad der er relevant for den enkeltes hverdag.

#### *Behov for information om mobilstråling*

På den ene side synes deltagerne at føle sig overvældede af informationsstrømmen. På den anden side efterlyses mere information om mobilstråling, og dermed er behovet for information ikke helt entydigt at beskrive. Udsagnet *”Jeg ved ikke så meget om det, men...”* er dominerende blandt Forældre og Superbrugere, mens Aktivisterne har et større kendskab til emnet i kraft af deres mere formelle interesse for forbrugerens sundhed.

De deltagere, der ønsker at vide mere, henviser typisk til en enkelt eller få undersøgelser, artikler, eller lignende, som har fanget deres opmærksomhed:

*”Jeg tænker meget på det i øjeblikket, men informationerne har været meget sparsomme. De har fortalt alt for lidt om det. For nogle måneder siden så jeg et norsk program om det – og har derfor tænkt over det. Den viden jeg har om det nu, er derfor kun fra det program” [18-årig mand, Superbruger].*

Superbrugeren uddyber sin viden fra programmet og fortæller om rotteforsøg, som har påvist nedbrydning af protein i hjernen. Han tænker over det, men skyder det lidt væk grundet uklare beviser på langtidseffekter. Som interviewet skrider frem, giver nogle Superbrugere udtryk for, at de er en smule bekymrede, og at de mangler information. De forklarer, at interviewet igangsætter refleksioner, og at de derfor fremover vil lægge mere mærke til nyhedsstof om emnet.

Forældrene er mere informationssøgende end Superbrugerne – hvilket ikke er overraskende i kraft deres bekymring for børnenes sikkerhed. De opsøger dels viden på Internettet (blandt andet på Google.dk, emf.dk og mobilmaster.dk), dels nævnes Ingeniøren, Information og gratisaviserne som gode kilder.

Det er en gennemgående holdning, at befolkningen ikke er blevet tilstrækkeligt informeret om mobilstråling, den nye 3G-teknologi og udbygningen af nettet. Nogle deltagere erkender dog, at de kunne have været mere opsøgende, men peger på, at myndighederne ikke har tilskyndet befolkningen nok til selv at opsøge viden om emnet. Endvidere viser interviewene, at deltagerne har brug for hjælp til at få styr på informationerne, fordi de ikke selv har ressourcer til det:

*”Sundhedsstyrelsen burde komme ud med noget på en simpel måde, - de har jo lavet mange andre kampagner, der handler om vores sundhed. Det må være noget politisk, siden de ikke advarer om det. De mister ikke noget ved, at folk f.eks. tager forholdsregler i forbindelse med seksualitet, men det gør de måske her”* [49-årig kvinde; Forælder].

Flere udtrykker undren over, at Sundhedsstyrelsen ikke har lavet en oplysningskampagne om mobilstråling, når styrelsen ellers har til opgave at oplyse befolkningen om diverse livsstilsrelaterede risici. Følgende citat et eksempel på, at deltagerne kommer med ideer til, hvordan de kan få overblik over emnet:

*”Det kræver, at man har tid til at læse nogle aviser. Urban og MetroXpress er gode til at give et overblik. OBS kunne også bruges, - jeg tror, at det tages seriøst af mange forbrugere. Man kunne også sende uvildige foldere ud med links til seriøse kilder”* [49-årig kvinde; Forælder].

Forældrene er overordnet forvirrede og frustrerede over at mangle information og overblik over problemstillingen:

*”Jeg går med mobiltelefonen i lommen - måske er det dumt, når man tænker på fertilitetsproblemer...Men det hele er jo hæftet op på uvidenhed, - at vi ikke ved noget. Det er præcis det, der er frustrerende”* [42-årig kvinde; Forælder].

*”Der mangler ordentlig information baseret på et sagligt grundlag... - om 30 år kommer der viden, men det er nu, vi har brug for at vide noget”* [36-årig kvinde; Forælder].

*”Som forbrugere ved vi ikke så meget, fordi der mangler saglig information. Vi sidder her og ved alle sammen om lidt af hvert, men vi ved ikke noget om afstande, rækkevidder osv. Det er gisninger”* [49-årig kvinde; Forælder].

Deltagerne efterlyser således hjælp til at få styr på den uoverskuelige informationsstrøm. De betoner, at der er brug for, at en central kilde samler alle informationerne for dem, enten i form af en hjemmeside, eller med postomdelte brochurer med henvisning til links, hvis den enkelte



ønsker at gå i dybden med emnet. De efterlyser ikke lange og indviklede forskningsrapporter, men snarere information på ”almindeligt dansk”.

Aktivisterne har et større indblik i emnet, såvel politisk som teknisk. Deres kritik er derfor meget politisk og fagligt orienteret, - og de udtrykker vrede og skuffelse, snarere end forvirring og frustration. Mens en Aktivist mener, at alle kan gå på nettet og finde klare informationer om emnet, påpeger en anden imidlertid, at befolkningen hurtigt mister overblikket og ikke magter at sætte sig ind alle detaljerne. I lighed med Forældrene mener Aktivisten, at der er brug for en central kilde, der samler al tilgængelig viden og gør det forståeligt og overskueligt for forbrugerne.

Aktivisternes diskussion er præget af indsigt i emnet, hvilket førte til debat om de forskellige kilders og undersøgelses troværdighed.

Dette afsnit peger på, at befolkningen i deres travle hverdag ikke har overskud til selv at finde frem til informationerne, dog er nogle tilsyneladende mere informationsstærke end andre. De forventer som et minimum, at myndighederne oplyser om, hvor der findes information om mobilstråling, herunder forskellige undersøgelsesresultater. Følelsen af ikke at vide nok ser ud til at medføre frustration og skærpe bekymringen. Bekymringen skærpes yderligere af ekspertens usikkerhed og uenighed, hvilket behandles i det næste afsnit.

#### 4.6 Videnskabelig usikkerhed

Videnskabelig usikkerhed og konflikt påvirker tilsyneladende risikoopfattelsen.

To Aktivister beskriver de vilkår, som den moderne forbruger i stigende grad skal agere ud fra uden at møde klare svar og overblik:

*”Forbrugerne er nødt til at leve med en mangfoldighed af informationer i det her informationssamfund. Vi kommer ikke tilbage til én sandhed. Vi er nødt til at forholde os til alle de forskellige synspunkter og al den forskellig viden. Det er ikke entydigt at se, hvad der er sandheden. Sådan er vilkårene - det er et eksistensdilemma”* [47-årig kvinde, Aktivist].

*”Vi har talt om både den kemiske, energetiske og fysiske påvirkning her i dag, og på alle områder ved vi ikke nok. Vi har mange eksperimenter i gang på samme tid, og det bliver sværere og sværere at vide, hvad der er årsag til hvad. Det bliver for meget...”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Aktivisterne er interesserede i, at der gennemføres undersøgelser, hvor man i højere grad lægger vægt på kvalitative faktorer end hidtil:

*”Det er fint med det videnskabelige, men før vi bliver tvangsvidenskabelige, skal vi mærke efter og spørge - hvad er egentlig godt og dårligt for mig? Den personlige erfaring skal med ind i det her. Alle har sine egne erfaringer. Man kunne lave nogle pilotprojekter...”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Et væsentligt argument går således på, at personlig erfaring og andre alternative faktorer i problematikken skal inkluderes i undersøgelserne.

Superbrugerne udtrykker en opgivende holdning til modstridende budskaber og oplever, at man får et nyt svar for hver kilde, man lytter til. Men reaktionen er snarere apati end frustration:

*”Jeg har læst om nogle undersøgelser i aviserne. Der er forskere, der taler for, og der er forskere, der taler imod. Jeg ved ikke, hvad jeg skal vide og tro. Så jeg sorterer det fra og håber, at der på et tidspunkt kommer nogle med et klart budskab, altså – er det farligt eller ikke farligt ” [37-årig mand, Superbruger].*

Forældrene retter deres bekymring mod børnenes sundhed, og derfor kan de ikke skyde de modstridende informationer fra sig, ligesom de på samme tid skal forholde sig til skolens antenner og børnenes brug af mobiltelefonen. Eksperternes usikkerhed synes at være en væsentlig kilde til deres bekymring. De kan hverken følelsesmæssigt eller fornuftsmæssigt skubbe det fra sig grundet deres bekymring for børnenes udsathed. Nogle har derfor talt med andre forældre på børnenes skole for at få styr på forvirringen og afløb for frustrationen.

Det ser ud som om, at videnskabelig usikkerhed og uenighed på den ene side medfører, at nogle vælger at sige fra og ignorere oplysninger, der vedrører deres brugeradfærd. De lukker enten af over for risikobudskaberne i apati eller irritation, eller afventer blot mere håndfaste beviser. På den anden side tyder det på, at eksperternes usikkerhed og uenighed bevirker, at andre bliver bekymrede og frustrerede, netop fordi de har svært ved at håndtere modstridende og uklare udmeldinger.

#### **4.7 Tvivlen skal komme børnene til gode**

Bekymringen er i høj grad baseret på hensynet til børns sundhed, fordi de er en meget sårbar gruppe. Især Forældrene understreger, at deres bekymring først og fremmest vedrører børn:

*”Børns hjerneskaller er tynde, og generelt har børn et lavere immunforsvar end voksne mennesker. Så tvivlen bør absolut komme vores børn til gode, og derfor skal undersøgelserne se på børns påvirkelighed. Man må også lytte til lokalpolitikere og de borgmestre, der har nægtet at sætte master op på skolerne ” [36-årig kvinde; Forælder].*

Som nævnt er Forældrene vrede over opsætning af antenner på skoler og de mener ikke, at grænseværdierne er tilstrækkelige til at beskytte børnene, fordi de er mere påvirkelige og udsatte for strålingen.

Aktiverne fremhæver også børnenes sikkerhed som problemstillingens kerne, og de mener ikke, at børn beskyttes tilstrækkeligt:

*”Jeg er medstifter og aktiv i et internationalt netværk, der beskæftiger sig med miljø og børns sundhed. Børn er på mange områder mere sårbare over for miljøpåvirkninger end voksne, og vi er i gang med et projekt støttet af EU, som skal klarlægge hvilke områder, det drejer sig om. Børn har ret til et sundt miljø, men det meste af lovgivningen er rettet mod den voksne krop ” [58-årig kvinde, Aktivist].*

*”Børnene er de værste. De går altid rundt med mobiltelefonen, og de er endnu ikke udviklede. Skidt med os voksne, vi kan sige fra. Når tingene skal undersøges, er det vigtigt, at vi satser på børnene. De taler meget ” [71-årig mand, Aktivist].*

Aktiverne efterlyser, at forsigtighedsprincippet anvendes, fordi viden om mobilstråling og sundhed ikke er fyldestgørende, og fordi børn er udsatte og forsvarsløse:

*"Vores formål er at oplyse forbrugere om miljø, sundhed og økologi – og i alt, hvad vi foretager os, er det en vigtig ting for os, at tvivlen altid skal komme forbrugerne til gode. Vi beskæftiger os med risikofaktorer i samfundet, og her kommer blandt andet mobiltelefoni ind. Det er nyttigt, men vi har ikke valgt teknologien – det har nogle store multinationale koncerner" [50-årig mand, Aktivist].*

*"Jeg synes, at gruppen af børn og unge er utrolig central i den her problematik. Børn har sværere ved at vælge fra, fordi de er udsat for et socialt pres, og det er normalt for dem at have mobiltelefon. Ingen tager vare på denne gruppe, mindst af alt myndighederne" [47-årig kvinde, Aktivist].*

Forsigtighedsprincippet nævnes også i relation til Masteloven, idet flere finder det "skørt" og "bindegalt", at offentlige bygninger, som skoler, daginstitutioner og sygehuse, ikke kan modsætte sig opsætning af antennerne:

*"De offentlige steder kan ikke nægte det, - og samtidig kan der ligge et hus ved siden af, som er meget bedre egnet, men privatejet. Derfor kommer masterne op på skolerne, eller andre bygninger, hvor det er upassende. Det er nogle skøre regler, - og hvad kan man gøre ved det nu? [50-årig kvinde; Forælder].*

Udover at loven mangler aspekter omkring forsigtighed i relation til befolkningens sundhed, mener Forældrene, at de 10 år lange kontraktperioder for antenner bør reduceres til to år, så man kan stoppe op og revurdere risikoen. En deltager tilføjer, at det er meget modigt af en række kommuner at modsætte sig antennerne og lytte til bekymringen.

En Forælder efterlyser, at mobiltelefoni tages op som et samfundsrelevant projektemne i skolerne. Hun forklarer, at børnene på denne måde kan lære om en problemstilling, som vedrører deres hverdag, - og derigennem bliver de informeret om en fare, som de er vokset op med.

En anden Forælder påpeger, at den eventuelle risiko bør fremgå af mobiltelefonerne og deres emballager. Med henvisning til forsigtighedsprincippet foreslår hun, at producenterne sætter et orange skilt på pakken for at gøre opmærksom på "forsigtighedsregler" for produktet. Når folk ser skiltet, vil de blive mere opmærksomme på den eventuelle risiko og måske moderere deres brug.

Også Superbrugerne fremhæver som tidligere nævnt børns udsathed og brugeradfærd som et forhold, der bør rettes fokus mod. Blandt andet mener de, at forældre bør tage et ansvar ved for eksempel at fastsætte en aldersgrænse for, hvornår børn skal have en mobiltelefon.

Ovenstående tyder på, at hensynet til fremtidige generationer spiller en rolle for bekymringen. Argumentationen er centreret om, at børn er mere påvirkelige end voksne, og at de er forsvarsløse - og derfor sagens egentlige ofre. Det er således en fremherskende holdning, at tvivlen bør komme børnene til gode, og netop derfor står anvendelsen af forsigtighedsprincippet central for diskussionerne. Dette sidste aspekt bringer os videre til næste afsnit om ansvarsfordeling.

## 4.8 Alle har et ansvar

Befolkningens sundhed og sikkerhed er et fælles samfundsmæssigt ansvar, men myndighederne spiller ifølge deltagerne en central rolle.

### *Myndighederne har et ansvar*

Myndighederne har et ansvar for at sikre, at farlige produkter i første omgang ikke kommer på markedet:

*”Det er jo ikke lovligt at sælge noget til forbrugerne, som de bliver syge af. Så vi må håbe, at myndighederne ikke tillader produkter på markedet, som er farlige [42-årig kvinde; Forælder].*

*” (...) myndighederne bør sætte nogle regler op for anvendelse af mobiltelefonerne, så 5 millioner borgere ikke skal bekymre sig. Så vidt jeg ved, fraråder de engelske sundhedsmyndigheder mobiltelefoner til børn under 12 år. De har trådt i karakter. Det har de danske myndigheder ikke, de er afventende. Vi ville reagere på en anbefaling” [49-årig kvinde; Forælder].*

Aktivisterne kritiserer sundhedsmyndighederne for ikke at give tilstrækkelig rådgivning om brug af mobiltelefonen. En deltager kritiserer en pjece med råd omkring brug, som blev lavet under ledelse af Sundhedsstyrelsen. Pjecen er ikke ”skrap” nok, hvilket skyldes at mange interesser var repræsenteret i udvalget:

*”Det falder mellem to stole, Ministeriet for Videnskab og Teknologi og Sundhedsministeriet, som har ansvaret for henholdsvis den teknologiske udvikling og befolknings sundheden. Men tilsyneladende tør ingen af dem at tage et ansvar. De ved ikke nok om hinandens områder, og det blokerer” [47-årig kvinde, Aktivist].*

### *Befolkningen skal være aktiv og ændre adfærd*

Der var forskellige holdninger til, hvem der har ansvar for, at befolkningen bliver ordentligt informeret om problemstillingen. Et synspunkt er, at befolkningen bør opsøge information og efterlyse flere undersøgelser:

*”Man bør holde sig orienteret. Folk er dårlige til selv at opsøge information – også jeg selv. Folk er gode til bare at sætte sig foran tv-nyhederne og bare lade det hele komme” [18-årig kvinde, Superbruger].*

*”Man kan ikke fralægge sig et ansvar, man burde påvirke de forskellige organisationer til at foretage nogle undersøgelser, så det kan blive klarlagt ordentligt. Men det går mest på, at jeg vil få skyldfølelser, hvis mine børn i fremtiden skal udsættes for det” [18-årig mand, Superbruger].*

En Aktivist påpeger, at det er svært at få folk til at ændre adfærd, fordi *”i det moderne samfund er alle sig selv nærmest”*. Her henviser hun til, at ”maste-problemet” er af kollektiv karakter – befolkningen tænker ikke på, at deres brug af mobiltelefonen indebærer kollektiv stråling. En anden Aktivist betoner, at samarbejde og et fælles budskab er påkrævet:

*”Det går ikke uden samarbejde, og vi samarbejder allerede med mange rundt om bordet. Så det er ikke ud af tågernes dis det her problem med mobilstråling... Vi skal sende budskabet videre her i dag; folk skal gå hjem og fjerne alt det elektriske udstyr i hjemmet. Der skal fokus på det” [56-årig mand, Aktivist].*

### *Forældre har ansvaret for børnenes brugeradfærd*

Som tidligere nævnt er det en gennemgående holdning, at ansvaret ikke skal lægges over på børnene. Forældrene påpeger, at de også har et ansvar for at fravælge og handle på børnenes vegne:

*”Hvor er forældreansvaret? Vi lægger ansvaret over på andre. Vi skal selv tage et ansvar og fravælge. Vi bliver nødt til at sige, at vi ikke ved nok om det her – og så må vi selv gøre noget og ikke bare vente på, at myndighederne undersøger tingene”* [38-årig kvinde; Forælder].

Flere af Forældrene giver udtryk for, at de vil håndtere eksperternes usikkerhed ved selv at handle. Blandt andet ved at formulere regler for egen og børnenes brug samt ved at være rollemodeller for fornuftig brugeradfærd. Det er vigtigt at stå sammen og eventuelt lave en kampagne på skolerne med budskabet om, at det er smart ikke at bruge mobiltelefonen. En foreslår, at forældrene tager rundt i klasserne og holde foredrag om problemet, samtidig med at de taler med børnene om det derhjemme. Forældrene kan også tage emnet op i forældrerådene og foreslå at udarbejde en fælles mobiltelefon-politik for hele skolen eller starte i det små og lave nogle forældre-netværk, hvor man kan udveksle erfaringer på de forskellige skoler.

Både Forældre og Aktivister betoner dog, at problemstillingen er så vigtig og kompliceret, at forældrene ikke kan løfte opgaven alene. Myndighederne har et stort ansvar.

### *Delt ansvar*

Spørgsmålet om ansvaret for ændret brugeradfærd frustrerer imidlertid Forældrene, fordi antennerne stadigvæk er der, selvom de begrænser egen og børnenes brug af mobiltelefonen. Derfor skal der skelnes mellem antenner og brug af mobiltelefonen, hvor myndighederne har ansvaret for førstnævnte, fordi befolkningen ikke har kontrol over udbygning af nettet, placering af antenner og fastsættelse af grænseværdier. Men myndighederne skal også vedtage regler for brug af mobiltelefonen - f.eks. en nedre aldersgrænse for, hvornår børn får mobiltelefoner. Aktivisterne mener, at mobiltelefoni i skoletiden bør forbydes og tillægger dermed også skolerne et ansvar.

En gennemgående holdning er således, at forældrene har et ansvar for at tale med deres egne børn om brug af mobiltelefonen og fungere som gode rollemodeller, men at der er brug for handling på alle samfundsniveauer:

*”Der skal tales med de unges forældre. De voksne skal gøres bevidste om det, så de kan påvirke deres børn. Der skal ske noget på alle niveauer i samfundet, for det er hyklerisk at udpege de unge som problemet. De er ofre for alt det, vi tilbyder dem. De voksne skal stå i spidsen og ændre adfærd. Vi ved, hvad der er sket af manipulation og bedrag på andre områder, f.eks. i tobaksindustrien, og vi sidder nu i den samme suppedas. Derfor er det ikke godt nok at sige, vi skal tage ansvaret for eget liv. Der skal nogle solide undersøgelser til, og der har myndighederne et ansvar”* [59-årig kvinde, Aktivist].

Deltagerne er i det hele taget optaget af, at de store miljøer, f.eks. industri og myndigheder, i høj grad har indflydelse på befolkningens råderum og adfærd. Derfor er der grænser for, hvor stort et ansvar, man kan lægge over på den enkelte.

En Superbruger har imidlertid tillid til, at teleselskaberne opfører sig ansvarligt og derfor ikke vil markedsføre farlige produkter:

*”Industrien undersøger det her til bunds, vi taler jo om produktansvar her. Så selvfølgelig undersøger de det” [31-årig mand, Superbruger].*

Ovenstående har først og fremmest tydeliggjort, at deltagerne mener, at de til en vis grænse selv kan handle og tage ansvar, men at der i vid udstrækning er behov for en fælles samfundsmæssig indsats. Der savnes i den forbindelse handling fra myndighedernes side, hvilket uddybes i det følgende afsnit om mistillid til myndighederne.

#### **4.9 Mistillid til myndigheder og forskere**

Deltagerne udtrykker alle mistillid til centrale myndigheder og forskere, der er tilknyttet myndighederne og industrien.

*Politikere og forskere er i lommen på industrien*

De centrale sundhedsmyndigheder har ifølge deltagerne ikke håndteret sagen tilfredsstillende. De har efterlevet industriens behov og interesser og ikke inddraget befolkningen i sagen:

*”I forhold til stråling fra mobiltelefonerne har de forholdt sig meget vagt og overladt det til industrien selv – og stolet meget på den. Myndighederne har været meget tilbageholdende, og de har ikke taget ansvar for problematikken og lyttet til befolkningens bekymring. Med hensyn til planlægning og opsætning af masterne har de været utrolig tavse. Pludselig var aftalen der” [47-årig kvinde, Aktivist].*

Et andet argument er, at eksperter kan være i lommen på institutioner, som ønsker bestemte undersøgelsesresultater, og at penge spiller en stor rolle:

*”Jeg er mistænksom, og det skal alle være. Hvis en ekspert meget skråsikkert er for eller imod en sag, skal man se på, hvem der betaler den eksperts løn – er vedkommende uafhængig eller er der et fedt honorar? Nogle gange er det skummelt, og det kan være hemmeligt... [50-årig mand, Aktivist].*

*”Politikerne har givet tilsagn til 3G-projektet, og industrien har betalt milliarder for rettighederne. Politikerne har spurgt industrien og ekspertisen, og ”det er ikke farligt” – siger de. For hvis nogle råber højt, bliver de fyret. Man vasker sine hænder på Christiansborg, og så kører det bare videre” [56-årig mand, Aktivist].*

Følgende udsagn illustrerer en fremherskende mistanke om, at eksperter og myndigheder er påvirket af økonomiske interesser. Teleindustrien nævnes specifikt, og diskussionerne bærer generelt præg af, at industrien har magt over myndighederne og udviklingen på markedet:

*”Penge er magt, og derfor har teleselskaberne meget magt. Min bekymring handler i høj grad om, hvor meget myndighederne er i lommen på pengefolk... Det er kortnæsepolitik, men kommer til at koste penge at rette op på skaderne” [42-årig kvinde; Forælder].*

*”Det handler også om erhvervslederne. Vi er afhængige af virksomheder i Danmark. Hvis myndighederne går på tværs af dem, flytter de bare deres aktiviteter ud af landet. Det hænger tæt sammen, så selvfølgelig er de i lommen på hinanden. Og hvad man ikke ved, har man ikke ondt af” [49-årig kvinde; Forælder].*

Deltagerne føler sig som ofre for pengemagt, og mobilindustrien fremstilles som en stor pengemaskine, *”virksomhederne skal jo tjene penge på det her”*, siger en. Han mener, at

Sundhedsstyrelsen er påvirket af lobbyister, og han har derfor ikke tiltro til, at befolkningen får alt af vide:

*”Jeg tror ikke på noget, fordi jeg har ikke respekt for dem, der udtaler sig. Der er lobbyarbejde hele vejen rundt. Jeg ville have respekt for et videnskabsråd, hvis de kunne komme med nogle klare udmeldinger – f.eks. at jeg må tale max. 20 minutter om dagen”* [37-årig mand, Superbruger].

Et andet lignende udsagn lyder:

*”Jeg ville stole på en klar advarsel, men her spiller de (red. Sundhedsstyrelsen) med for sikre kort. Jeg stoler mere på Kræftens Bekæmpelse, fordi de har en reel interesse i at forebygge kræft”* [31-årig mand, Superbruger].

Deltagerne synes således at have en generel opfattelse af, at risikovurderingerne af mobilstråling i høj grad er styret af politiske og økonomiske interesser, hvilket gør det svært dem at vurdere, hvem de kan stole på.

*Forsigtighedsprincippet anvendes ikke*

Som tidligere nævnt efterlyses det, at forsigtighedsprincippet bliver anvendt. En gennemgående holdning lyder:

*”Myndighederne bruger ikke forsigtighedsprincippet, og det burde de have gjort helt fra start af”* [49-årig kvinde; Forælder].

Flere mener, at myndighederne ville have stået stærkere i dag, hvis de havde lavet sundhedskonsekvensvurderinger tidligere i forløbet. At forsigtighedsprincippet ikke er blevet anvendt kædes sammen med, at der står for mange økonomiske interesser på spil. Nogle eksempler lyder:

*”Der har været noget lusket ved det hele. Mobiltelefonerne er blevet promoveret, uden at man samtidig har fortalt folk, at der ville komme master på deres huse. Der er ikke lavet en sundhedskonsekvensvurdering, og der mangler offentlig information om stråling fra både antenner og apparater”* [59-årig kvinde, Aktivist].

*”Det er betænkeligt, at man ikke har fået noget at vide. Der er jo regler for oplysning og forbrugersikkerhed i EU og i Danmark. Men her er det gået tjept igennem, - der er frit slag, og det hænger ikke sammen med forbrugersikkerhed. Oveni i stress, giftgrøntsager og kviksølv i tænderne er dette endnu end additiv faktor. Hvor meget kan vi tage?”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Det er en udbredt opfattelse, at teknologien er blevet sneget ind af bagvejen. Der er ikke blevet lavet sundhedskonsekvensvurderinger på forhånd, intet blev undersøgt.

En af Aktivisterne giver ikke ret meget for den forskningspulje, der er blevet vedtaget:

*”Man bruger det som en syltekrukke. De nedsætter en forskningsgruppe, og så kan der gå 3 år med det”* [50-årig mand, Aktivist].

Nogle fortæller, at de er bekymret over, hvorvidt sundhedsrisikoen ved nye produkter ”opdages”, før det er for sent. De fornemmer, at en given risiko kun tages op på dagsordenen, hvis nogle kritiske røster ”opdager” den, som det var tilfældet med Nyboder Skole i København:

*”Der var ikke sket noget, hvis debatten om Nyboder ikke havde fundet sted. Så havde vi ikke hørt noget om stråling. Min usikkerhed ligger derfor også i alle de farlige ting, ingen opdager. Dem bliver der ikke gjort noget ved... Jeg stoler ikke på, at myndighederne undersøger sagerne”* [49-årig kvinde; Forælder].

Deltagerne forstår ikke, hvorfor spørgsmålet om strålingsrisikoen først kommer på dagsordenen nu, når mobilteknologien har været på det danske marked i 15 år. Flere peger på at de 30 millioner kr., der er afsat til forskning, er meget lidt i forhold til andre områder, f.eks. nævner en deltager, at der er afsat 500 millioner kr. til forskning i fisk og sundhed.

#### *Lukkethed og manglende nuancering*

De centrale myndigheder bliver også kritiseret for at være lukkede kategoriske, ensidige og unuancerede i deres udmeldinger og konklusioner. Blandt andet peger deltagerne på, at hverken myndigheder eller teleselskaber har været åbne nok om implementeringen af 3G-systemet. Der gives udtryk for, at politikerne ”arbejder bag lukkede døre”, og det skaber skepsis og mistillid:

*”Hvor står vores politikere, taler de sandt - eller er de selv i tvivl? De kommer ikke klart ud med deres holdninger. Hvor er de henne i det her? De sidder bag lukkede døre, så vi ikke kan følge med i deres debat”* [36-årig kvinde, Forælder].

Det er også en fremtrædende holdning, at der mangler tværvidevidenskab på området, ligesom alle parter i sagen bør forsøge at tale sammen i stedet for at modarbejde hinanden:

*”Der er noget, der virkelig ophidser mig. Siden sidst på sommeren har det her kørt i medierne, og modstandere og tilhængere taler forbi hinanden – debatten er afsporet”* [50-årig mand, Aktivist].

Deltagerne ønsker vurderinger, som inkluderer alle nuancer og alle tænkelige sider af sagen. Forældre og Aktivister kritiserer myndighederne for at ignorere udenlandske undersøgelser, kritiske forskere samt befolkningens bekymring, og Aktivisterne efterlyser en bred offentlig debat om emnet, ellers frygter de, at befolkningen i afmagt vil udøve selvtægt ved at ”gå ud og vælte masterne”.

Myndighederne kritiseres også for deres rapport om radiobølger, som udkom i juni 2003. Aktivisterne beskriver den som et embedsmandsværk, der kun inddrager få forskningsresultater, og det er ”utrolig uheldigt”. Sagens kompleksitet og forskellige synspunkter, blandt såvel forskere som befolkningen, kræver nemlig en langt mere nuanceret vurdering, og det er ”voldsomt bekymrende”, at myndighederne har fremlagt rapporten som den endegyldige sandhed, når den er lavet på et skævt grundlag, lyder det. Desuden betragtes rapporten som en blåstempling af myndighedernes licensaftale med industrien.

En undersøgelse, som Kræftens Bekæmpelse udførte i 2001 blev også kritiseret:

*”Sundhedsmyndighederne har ikke undersøgt noget, - den undersøgelse, der findes herhjemme, er lavet af Kræftens Bekæmpelse. Problemet er, at den ikke omfatter børn og er lavet på et tidspunkt, hvor brugen af mobiltelefoner var anderledes end i dag, dvs. hvor bestemte grupper brugte mobiltelefoner”* [47-årig kvinde, Aktivist].

Et andet kritikpunkt går på, at undersøgelsen ikke omfattede erhvervsfolk, som på daværende tidspunkt brugte mobiltelefon mest. Aktivisterne opfatter derfor undersøgelsen som utroværdig.



Flere peger i det hele taget på, at det er svært at vurdere undersøgelseernes kvalitet og troværdighed, fordi resultaterne vil afhænge af metodevalg. Samtidig efterlyser de som tidligere nævnt, at al tilgængelig viden om stråling samles og anvendes:

*"Hvorfor kan man ikke kombinere undersøgelser, der omhandler forskellige former for stråling? På andre punkter ved forskerne så meget om strålingsfare – jeg er sikker på, at de har en masse viden, som de kan bruge nu, hvis de kombinerede det"* [49-årig kvinde; Forælder].

*"I et forsøg indgår måske én mast eller én strålingskilde, som i laboratoriet ikke ser ud til at være farlig. Men hvis der sidder 5 master på skolens tag, eller alle børn i klassen har deres mobiltelefoner tændt samtidig, hvad så? Derfor kan vi ikke regne med grænseværdierne og dyreforsøgene"* [45-årig kvinde; Forælder].

Der var enighed om, at man ikke behøver at starte helt forfra med at undersøge risikoen, fordi der er i forvejen eksisterer viden om elektromagnetisk stråling, men myndighederne drager ikke tilstrækkelig nytte af eksisterende viden og erfaring:

*"Der findes masser af viden rundt omkring i verden om det her. Har myndighederne samlet al den viden - og hvad har de gjort ved den?"* [49-årig kvinde, Forælder].

*"Når man mangler viden om risikoen i Danmark, burde myndighederne netop gøre brug af andre landes undersøgelser. Det er lidt dårligt, at man ikke lytter til andre lande"* [19-årig kvinde, Superbruger].

*"Jeg er skeptisk over for dem, der siger, at det ikke er farligt. Hvad er deres bevæggrund?"* [42-årig kvinde; Forælder].

Myndigheder og teleselskaber bliver også kritiseret for ikke at lytte til de kilder og undersøgelser, der advarer mod stråling:

*"En dansk forsker har faktisk beskæftiget sig med det, og hun bliver fejlet af bordet som om, hun er uvederhæftig. Det bekymrer mig, at hun bliver afvist - for hvorfor skulle hun have beskæftiget sig med det i så mange år og være kritisk, hvis der ikke var noget om det?"* [49-årig kvinde; Forælder].

*"Lad os dog se på Salfords undersøgelse. Han lod nogle rotter tale i mobiltelefon. Når man ser skaderne på deres hjerner, behøver man ingen andre undersøgelser. Jeg spurgte mobilselskabet 3, hvorfor de ikke har nævnt Salford på deres hjemmeside, og de sagde, at de ikke vil bekymre folk, og at man ikke kan sammenligne rotter med mennesker"* [59-årig mand, Aktivist].

Vigtige undersøgelser bliver med vilje ignoreret, fordi man ikke vil bekymre befolkningen og derfor bliver dokumentation udvalgt efter forgodtbefindende, lyder det. Men det vækker bekymring og mistillid, og en Aktivist undrer sig over, at celleforandringer i dyreforsøg somme tider kan stoppe udviklingen af produkter, mens det for mobiltelefonis vedkommende ikke er tilfældet. Deltagerne efterlyser, at uenigheder anvendes konstruktivt.

#### *Borgernes bekymring behandles med arrogance*

Flere oplever, at myndighederne forholder sig overlegent til befolkningen, fordi de tager det for givet, at de stoler blindt på, hvad der bliver udmeldt. Myndighederne mangler fornemmelse for befolkningen, og derfor befinder befolkningen og myndigheder sig på to forskellige niveauer, lyder det. Flere finder den nuværende regering utroværdig og mener, at myndighederne generelt "lefler" for industrien. Myndighedernes håndtering af sagen betegnes blandt andet som "verdens

*dårligste reklame*” og en deltager siger, at det kommer til at koste millioner af kr. at få rettet op på det dårlige omdømme. Hun uddyber:

*”Dem, der skal tjene penge på det, hører ikke på de kritiske stemmer. De gør grin af dem og fejrer dem af bordet. De burde tage kritikken og vores bekymring seriøst, så ville vi måske være mindre skeptiske. Deres kommunikation er arrogant”*[42-årig kvinde; Forælder].

Et andet argument lyder:

*”Myndighederne siger, her en rapport – og det er ikke skadeligt – punktum. De kommer ikke frem med deres usikkerhed og grundlaget for deres vurdering. Det er ensidigt og baseret på, at man ikke skal stille spørgsmål den modsatte vej. De anser os for at være dumme – at vi ikke kan tænke længere end deres udmeldinger”* [50-årig kvinde, Forælder].

Myndighederne skal respektere borgernes meninger, erfaringer og risikoopfattelse, lyder det, men Aktivisterne tror imidlertid, at en sådan udvikling har svære kår, fordi eksperternes værdier og videnskabelige opfattelse altid vil have forrang. Så længe dette er tilfældet, vil og kan eksperterne ikke forstå befolkningen:

*”Lægestanden kan ikke se noget problem, men eksperterne ignorerer noget virkelighed. Vores konklusioner her i dag ville være tågesnak for dem... Det er godt, at det er kommet så vidt, at vi kan sidde her i dag”* [56-årig mand, Aktivist].

Et andet argument lyder, at det herskende videnskabsparadigme ikke vil anerkende nyere viden og erfaring. Aktivisterne er dog enige om, at der snart sker et skift, fordi befolkningen i stigende grad er tvunget til at handle selv og søge informationer på egen hånd.

*Hvad skaber tillid?*

Flere efterlyser, at parterne samarbejder og om muligt bliver enige på basis af deres samlede viden. Det er eksperternes ansvar at nå til enighed, så befolkningen har lettere ved at tage stillingen til risikoen – og ikke skal famle sig frem i tåger af modstridende informationer, lyder det.

Der bør også nedsættes en international forskergruppe, så de forskellige lande kan udveksle erfaringer på systematisk vis og arbejde efter de samme principper, så det er muligt at sammenligne de forskellige landes undersøgelser. Det er vigtigt, at forskergruppen arbejder uafhængigt af økonomiske og politiske interesser, fordi forskningsresultater afhænger af, hvem der forsker og med hvilken indgangsvinkel, der forskes. Derfor vægter deltagerne, at det ikke er hvem som helst, der varetager forskningen i mobilstråling. De efterlyser endvidere, at gruppen arbejder på tværs af relevante fagområder:

*”Forskerne skal samarbejde på verdensplan. Danmark plejer at sammenligne sig selv med Holland, hvorfor kan vi så ikke bruge dem nu? Hvorfor skal vi bruge 30 millioner på forskning i Danmark, når vi har mulighed for at bruge de undersøgelser, der er lavet i Holland?”* [36-årig kvinde, Forælder].

Som tidligere nævnt mener deltagerne ikke, at man kan se isoleret på mobilstråling, fordi befolkningen udsættes for stråling fra mange andre kilder end lige netop mobiltelefoner og antenner. Derfor skal eksperterne se på kombinationen af alle de risici, som folk hver dag bliver udsat for. Med andre ord skal risikoen ses i et mere helhedsorienteret perspektiv:

*”Der skal mange aspekter og parter med i forskningen – og mange penge. Jeg vil gerne have lov til at pege uvildige forskere ud, for det har jeg ikke tiltro til, at regeringen kan”* [49-årig kvinde; Forælder].

Til trods for kritikken af den førnævnte forskningspulje på 30 millioner kr. (”en syltekrukke”) mener flere, at man skal investere meget mere i problemstillingen og yde forskere økonomiske ressourcer til at undersøge tingene ordentligt. Men hvem skal så have lov til at bruge pengene? Alle grupper understreger, at forskerne skal være uvildige, - politisk og økonomisk uafhængige og kompetente. Forskningen må hverken være sponsoreret af teleselskaberne eller være præget af *”politikere, der står og ånder forskerne i nakken”*.

Der er ikke et entydigt billede af, hvem deltagerne har størst tillid til. Forbrugerrådet og Etisk Råd fremhæves imidlertid som værende uvildige informationskilder. Blandt Superbrugerne er holdningen, at strålingsdebatten ikke skal tages alvorligt, fordi Kræftens Bekæmpelse ikke har meldt klart ud, at der er et problem. De opfatter Kræftens Bekæmpelse som værende mere troværdig end Sundhedsstyrelsen, fordi styrelsen har været for svag og handlet efter industriens behov og interesser. Kræftens Bekæmpelse er ifølge Superbrugerne uafhængig og dermed troværdig, ligesom organisationen har en reel interesse i at undersøge tingene ordentligt – ud fra en sundhedsvinkel. Omvendt blev der udtrykt mistillid til Kræftens Bekæmpelse blandt Forældrene og Aktivisterne, fordi organisationen har forholdt til unuanceret og kategorisk til risikoen og ikke har været proaktiv nok:

*”Det er typisk Kræftens Bekæmpelse at melde tvetydigt ud. De er ikke særligt progressive – de kunne lige så godt høre under det danske sundhedsvæsen. Dem stoler jeg ikke på. Jeg vil hellere lytte til nogle uvildige forskere, og gerne udenlandske forskningsinstitutter i England og USA. Der er de mere progressive”* [49-årig kvinde; Forælder].

Aktivisterne vægter, at der er behov for en bred og åben dialog på området:

*”Det er afgørende, at alle kommer til orde. Det skal ikke være et Kræftens Bekæmpelse - monopol. Alle skal høres, og man skal heller ikke blindt godtage alt fra Sundhedsstyrelsen. Der foregår meget misinformation, og alle beskylder hinanden. Dialog, debat og samarbejde er derfor at foretrække”* [44-årig kvinde, Aktivist].

Åbenhed om mangel på viden skaber tillid og deltagerne efterlyser derfor, at myndighederne melder klart ud, når de ikke ved nok om en risiko. Det er bedre at indrømme usikkerhed end at være kategorisk og ensidig i sine udmeldinger, lyder det. I lyset af dette udsagn peger især Forældrene på, at de lokale myndigheders modstand over for antennerne er i konflikt med de centrale myndigheders kategoriske påstand om, at befolkningen ikke skal bekymre sig. Forældrene er klar over, at lokalpolitikere har et begrænset råderum, men alligevel forvirres de af de modsætningsfyldte signaler.

Myndighederne skal således være åbne og lægge alle kortene på bordet fra start af, så befolkningen får en reel chance for at følge med. Åbenhed, information og nuancering er afgørende parametre. Alle synspunkter og indgangsvinkler skal med, så folk kan foretage nogle informerede valg.

*Pressen er usaglig og utroværdig*

Deltagerne har ikke tillid til pressen. De efterlyser nuancer og uvildighed i formidling af informationer:

*"Det vi læser i aviserne er farvet af journalisterne. Det er alfa og omega, at viden om vores sundhed og forbrug videregives af uvildige mennesker"* [42-årig kvinde; Forælder].

*"Når jeg ved, at en bestemt journalist har skrevet flere gange med den samme vinkel, ved jeg, at jeg ikke kan forvente en nuanceret og objektiv artikel"* [45-årig kvinde; Forælder].

Ekspertens udsagn tilpasses journalistens vinkel eller interesse i at skabe en bestemt stemning blandt folk, hvilket gør artiklerne utroværdige. Størstedelen af artiklerne drejer informationerne til *"en god historie"*, så de bliver usaglige, lyder det. Dog nævnes gratisaviserne af flere som klare og gode i deres behandling af emnet, mens en deltager finder Information nuanceret og saglig i forbindelse med debatten.

Deltagerne ønsker således nuancerede fremstillinger af sagen, som skal inddrage såvel kritiske som ukritiske undersøgelser, og journalisten skal blot præsentere fakta og ikke tage stilling til, hvorvidt strålingen udgør en risiko.

Selvom undersøgelsen kalder på mere og bedre information om mobilstråling, udtrykkes der skepsis over for myndighedernes og teleselskabernes fremtidige kommunikation med befolkningen, fordi deltagerne er overbeviste om, at kommunikationen vil være manipulerende og tilrettelagt af *"smarte reklamebureauer"*. Nogle vil være på vagt over for disse aktører, fordi mistilliden har vokset sig stor under hele debatten. Mistilliden har skabt en opdeling mellem *"os"* og *"dem"*. Åbenhed, nuancering, samarbejde og helhedsorientering er centrale nøgleord for hvad, der skaber tillid.

#### **4.10 Sammenfatning**

Deltagerne oplever både positive og negative sider ved mobiltelefonien. De positive egenskaber er kommunikation, tilgængelighed, frihed og tryghed - og de negative egenskaber er en mulig sundhedsfare, reduktion af privatsfæren i det offentlige rum, andres forventning om kontakt samt afhængighed af teknologien.

##### *Langtidseffekter og uvished*

Deltagerne bekymrer sig mest om de langsigtede effekter, f.eks. beskadigelser af hjernen. De kortsigtede effekter er væsentlige for dem, der oplever risikoen som reel og nærværende.

Deltagerne oplever en stor nytteværdi ved mobiltelefoner og peger derfor på nogle håndteringsmuligheder, f.eks. forholdsregler i forhold til brugeradfærd og placering af antenner. Der efterlyses også alternative produkter, som ikke stråler.

Videnskabelig usikkerhed og uenighed samt risikoens u håndgribelige og uvisse karakter ser ud til at udgøre kilder til bekymring. Hos nogle giver uvisheden anledning til forvirring, usikkerhed og bekymring, hos andre giver den til en vis grænse anledning til en afventende holdning.

##### *Indflydelse*

Det er nødvendigt at skelne mellem mobiltelefoner og antenner, fordi bekymringen i høj grad handler om oplevet nytte, retfærdighed, kontrol og indflydelse. Handlefrihed og inddragelse synes derfor at være vigtige faktorer for risikoopfattelsen. Deltagerne vil have lov til selv at vælge til og fra og føler derfor afmagt over for antennerne. Derimod føler deltagerne, at de har

kontrol over mobiltelefonen. Deltagerne kritiserer opsætning af antenner på kommuneskoler, og Forældrene er vrede over mangel på orientering og indflydelse.

### *Retfærdighed*

Oplevelsen af retfærdighed påvirker også risikopfattelsen. Når ingen kan undvige strålingen, og nogle bliver ”ofre” for andres brug af teknologien, skærpes bekymringen.

Forestillingen om at været udsat for konstant stråling er en betydelig kilde til bekymring over såvel antenner som mobiltelefoner.

### *Information*

Det er svært at overskue strømmen af risikobudskaber, og følelsen af ikke at vide nok ser ud til at medføre frustration og skærpe bekymringen. I den travle hverdag har deltagerne ikke overskud til selv at finde information om mobilstråling, og myndighederne bør derfor oplyse om, hvor der findes information om mobilstråling. Omvendt udtrykkes der skepsis over for myndighedernes og teleselskabernes fremtidige kommunikation med befolkningen. Nogle vil være meget på vagt over for disse aktører, fordi mistilliden har vokset sig stor.

### *Børn og forsigtighed*

Hensynet til fremtidige generationer spiller ligeledes en rolle for bekymringen. Deltagerne peger på, at børn er mere påvirkelige end voksne, og at de er forsvarsløse - og derfor sagens egentlige ofre. Det er således en fremherskende holdning, at tvivlen bør komme børnene til gode, ved at anvendeforsigtighedsprincippet.

### *Ansvar*

Deltagerne mener, at de til en vis grænse selv kan handle og tage ansvar, men at der i vid udstrækning er behov for en fælles samfundsmæssig indsats. De savner i den forbindelse handling fra myndighedernes side. Her foreslås aldersbegrænsninger og forbud mod mobiltelefoni på visse offentlige steder, blandt andet skoler.

### *Mistillid – lukkethed og arrogance*

Deltagerne har mistillid til de centrale myndigheder og de forskere, der er tilknyttet myndighederne og industrien. De mener, at risikovurderingen af mobilstråling er styret af politiske og økonomiske interesser, hvilket gør det svært at vurdere, hvem de kan stole på. Myndighederne kritiseres for at være entydige i deres kildebrug og deltagerne forstår ikke, hvorfor kritiske forskere og udenlandske erfaringer ikke tages mere alvorligt.

Der gives udtryk for, at myndighederne forholder sig overlegent til befolkningen og at de er lukkede, kategoriske, ensidige og unuancerede i deres udmeldinger. Myndighedernes orientering om det nye 3G-system har desuden været utilstrækkelig. Ifølge deltagerne skal myndighederne hellere melde klart ud, når de ikke ved nok om en risiko. Det er bedre at indrømme usikkerhed end at være kategorisk og ensidig. Åbenhed, information og nuancering er afgørende parametre for tillid.

### *Behov for samarbejde*

Deltagerne efterlyser, at parterne samarbejder og om muligt bliver enige på basis af deres samlede viden. Der bør også nedsættes en international forskergruppe, så de forskellige lande kan udveksle erfaringer på systematisk vis og arbejde efter de samme principper. Forskerne skal arbejde uafhængigt af politiske og økonomiske interesser.

## 5. Udenlandske undersøgelser

Debatten om mobilstråling er ikke enestående for Danmark. I det følgende perspektiveres kortlægningen af befolkningens bekymring for mobilstråling derfor til to lignende undersøgelser i Storbritannien, hvor debatten om mobilstråling har tvunget myndigheder og teleindustri til at skifte kurs i kommunikationen omkring risiko.

### *Stewart-udvalget*

På baggrund af en samfundsdebat om mobilstråling nedsatte den britiske regering i 1999 ekspertudvalget ”Independent Expert Group on Mobil Phones (IEGMP)”, som populært kaldes Stewart-udvalget. Udvalgets opgave var at vurdere sundhedsrisikoen ved mobilstråling ud fra eksisterende videnskabelige undersøgelser.

I 2000 udgav ekspertudvalget rapporten ”Mobile Phones and Health”<sup>17</sup>, som foruden en vurdering af sundhedsrisikoen indeholder en beskrivelse af briternes bekymringer for mobilstråling samt en række græsrodsorganisationers holdninger til ”emnet”. Beskrivelsen viser, at bekymringen særligt vedrører stråling fra antenner med fokus på effekter som hovedpine, søvnbesvær, depression, stress og træthed. Antenner ved og i nærheden af skoler, hospitaler og boligområder, bekymrer briterne - og derfor peger rapporten på en skepsis over for teleselskabernes planlægning af udbygningen og placeringen af nye antenner. Et større teleselskab kritiseres for ikke at have rådført sig med borgerne. Bekymringen for antenner vedrører også risikoen for nedsat ejendomsværdi samt mulige sundhedskonsekvenser for landbrugsbesætninger. Briternes bekymring for strålingen fra mobiltelefonerne vedrører beskadigelse af korttidshukommelsen, hovedpine, søvnforstyrrelser, træthed samt hjernesvulster og andre kræftsygdomme.

Græsrodsorganisationerne efterlyser anvendelse af forsigtighedsprincippet i lyset af videnskabelig usikkerhed, ligesom det nationale råd for beskyttelse mod radiobølger (NRPB) kritiseres for at være lukket og reaktiv i kommunikationen med forskere og befolkning.

Bortset fra bekymringen for landbrugsbesætningerne og faldende huspriser svarer resultaterne meget godt til nærværende kortlægning, idet den centrale kilde til bekymringen i begge undersøgelser er mangel på inddragelse og information i forbindelse med opsætning af antenner. Myndighederne kritiseres også i begge undersøgelser for at være lukkede og reaktive i deres kommunikation, ligesom anvendelse af forsigtighedsprincippet også efterlyses.

Endelig er bekymring for mobiltelefoners skadeeffekter et fællestræk. Men hvor briternes bekymring for antennerne tilsyneladende relaterer sig til kortsigtede effekter, forbinder de danske deltagere langsigtede effekter som hjernebeskadigelser og kræft med såvel antenner som mobiltelefoner.

### *MORI-undersøgelsen*

En anden britisk undersøgelse om befolkningens risikoopfattelse fokuserer på fem risikotemaer, hvor stråling fra mobiltelefoner er et af dem. Undersøgelsen er kvantitativ (omfatter 1547 respondenter, som blev interviewet på basis af et spørgeskema) og blev varetaget af risikoforskere fra University of East Anglia i samarbejde med analyseinstituttet MORI. På basis

---

<sup>17</sup> Independent Expert Group on Mobil Phones (IEGMP), 2000.

af denne undersøgelse udgav forskerholdet i 2003 rapporten ”Public Perceptions of Risk, Science and Governance”<sup>18</sup>.

Undersøgelsen viser, at befolkningens risikoopfattelse af stråling fra mobiltelefoner er præget af blandede følelser, idet respondenterne mener, at strålingen er farlig, men samtidig ser betydelige fordele for den enkelte person og samfundet som helhed.

De blandede følelser gør sig også gældende for nærværende undersøgelse, idet deltagerne oplever et dilemma mellem mobilteknologiens positive og negative egenskaber, med størst fokus på antennerne grundet følelsen af afmagt. Den britiske undersøgelse inkluderer imidlertid ikke stråling fra antenner, så derfor giver den et mere afgrænset billede af, at fordelene opvejer risikoen. Et fælles træk er dog, at deltagerne føler, at de kan kontrollere strålingsrisikoen fra mobiltelefonen.

MORI-undersøgelsen viser endvidere, at sundhed er en central værdi for briterne – en værdi, som også er afgørende for deltagerne i nærværende undersøgelse.

Endnu et fællestræk er skepsis over for videnskabelig ekspertise, idet briterne også mener, at man ikke skal stole blindt på forskningsresultater, fordi forskning i stor udstrækning sponseres af industrien, og hermed påvirkes myndighedernes risikohåndtering af industriens interesser. Briterne udtrykker også mistillid til de centrale myndigheder og forskere, der arbejder for industrien. og de peger på et behov for, at vurdering og håndtering af risici varetages af organisationer, der er uafhængige af industri og myndigheder.

Endelig finder såvel briterne som fokusgruppedeltagerne det svært at tage stilling til alle de modsætningsfyldte informationer om risiko. Myndighedernes kommunikation om risici kritiseres i begge tilfælde for at være utilstrækkelig. De britiske såvel som de danske deltagere peger på, at eksperter og myndigheder ikke har samme perspektiv som befolkningen, og at myndighederne ikke har ”antenneude” og lytter til andres meninger.

Ovenstående viser, at de fokusgruppedeltagerne peger på nogle af de samme problemstillinger, som har gjort sig gældende i Storbritannien. Som nævnt i indledningen er de britiske myndigheder og den britiske teleindustri blevet tvunget til at ændre deres håndtering af problemstillingen grundet befolkningens bekymring og kraftige modstand mod antenner. Dialog, gennemsigtighed og åbenhed - f.eks. i forbindelse med videnskabelig usikkerhed og placering af antenner - er på vej til at overtage pladsen for lukkethed og kategoriske udmeldinger.

---

<sup>18</sup> University of East Anglia, Centre for Environmental Risk, 2003.

## 6. anbefalinger

Formålet med nærværende undersøgelse har været at få en nuanceret indsigt i danskernes opfattelse af risikoen ved mobilstråling. Undersøgelsen peger på en række forskellige kilder til bekymringen, men den viser også, at bekymringen findes i mange forskellige grader. Tilbage står spørgsmålet om, hvad der eventuelt kan gøres, hvis man ønsker at imødekomme den folkelige bekymring for mobilstråler. På basis af fokusgrupperne, kan følgende problemstillinger og tilhørende behov identificeres:

- Deltagerne har ambivalente følelser for mobilteknologien og de efterlyser handling på samfundsniveau  
→ **Behov for at myndighederne tager et ansvar og vedtager formelle regler i forhold til brug af mobiltelefoner og placering af mobilantenner.**
- Deltagerne udtrykker afmagt, frustration og vrede over ikke at blive inddraget og orienteret i forbindelse med implementering af 3G-systemet og opsætning af de nye antenner  
→ **Behov for at befolkningen bliver informeret, konsulteret og inddraget – samt behov for at blive taget alvorligt med hensyn til bekymring, meninger og værdier.**
- Deltagerne undrer sig over, at forsigtighedsprincippet ikke er blevet anvendt – og de har en følelse af at være blevet behandlet med manglende respekt, ladt i stikken og ignoreret.  
→ **Behov for at myndighederne træder i karakter og tager de nødvendige forbehold for at beskytte befolkningen.**
- Deltagerne mangler viden og har svært ved at få overblik over emnet. Modstridende udmeldinger bevirker, at folk famler sig frem i en tåge af informationer. De er forvirrede og frustrerede over ikke at vide nok om stråling fra såvel mobiltelefoner som fra antenner.  
→ **Behov for saglig og nuanceret information om emnet samt hjælp til at få et overblik over alle informationerne.**
- Der er mistillid til telebranchen, politikerne og myndighederne.  
→ **Behov for uafhængige parter til at varetage forskningen og risikohåndteringen samt behov for åbenhed og gennemsigtighed i forbindelse med beslutningsprocesser samt i forhold til eksisterende og ny viden om risikoen.**
- Befolkningens bekymring bør tages alvorligt  
→ **Behov for et bredere sundhedsbegreb i tråd med WHO som peger på, at sundhed også handler om, at folk skal trives og være velbefindende.**



## 7. Referencer

Brink Lund, Anker: *Habermas i hovedet og Gallup på papiret, I: Det ukendte publikum*; Jensen, Else Fabricius; Pittelkow, Ralf. C.A. Reitzels Forlag, København 1986.

University of East Anglia, Centre for Environmental Risk: *Public Perceptions of Risk, Science and Governance – main findings of a British survey of five risk cases*, MORI, 2003.

Halkier, Bente: *Fokusgrupper*. Samfundslitteratur & Roskilde Universitetsforlag, København, 2002.

Independent Expert Group on Mobil Phones (IEGMP): *Mobile Phones and Health*, 2000.  
[www.iegmp.org.uk/report/text.htm](http://www.iegmp.org.uk/report/text.htm)

Rieper, Olaf: *Gruppeinterview i praksis – brug af fokusgruppeinterview i evalueringsforskning*. AKF Forlaget, København, 1993.

World Health Organization (WHO): *Establishing a Dialogue on Risks from Electromagnetic Fields*. Geneve, 2002. [www.who.int/peh-emf/publications/risk\\_hand/en/](http://www.who.int/peh-emf/publications/risk_hand/en/)